

ПРАКТИКУМ
з граматики української мови:
навчально-методичний посібник для студентів
спеціальності 013 Початкова освіта

ЛУЦЬК – 2025

УДК 81'36: 811.161.2 (076)

П 70

Практикум з граматики української мови: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта / Упоряд. О. О. Стрельбіцька. Луцьк, 2025. 98с.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Шульська Н. М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій ВНУ імені Лесі Українки.

Мартинюк М. І., кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

Рекомендовано до друку рішенням методичної ради Луцького педагогічного фахового коледжу Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради (протокол № 5 від 21.01.2025 р.)

Розглянуто на засіданні циклової комісії словесних дисциплін Луцького педагогічного фахового коледжу (протокол №5 від 13.01.2025)

Посібник «Практикум з граматики української мови» призначений для студентів, викладачів, а також усіх, хто прагне вдосконалити свої знання з граматики української мови. У виданні представлено комплекс вправ і завдань, які спрямовані на формування й поглиблення граматичних навичок.

Навчальний посібник охоплює основні розділи граматики, включаючи морфеміку, словотвір, морфологію та синтаксис, і містить приклади практичного застосування правил. Матеріали побудовані таким чином, щоб сприяти систематичному засвоєнню знань і розвитку мовної компетенції.

Цей практикум стане корисним інструментом для самостійного навчання, а також для використання в аудиторній роботі зі здобувачами освіти.

©КЗВО «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. МОРФЕМІКА. СЛОВОТВІР	
1.1 Морфемна будова слова.....	5
1.2 Словотвір сучасної української мови.....	9
2. МОРФОЛОГІЯ	
2.1 Іменник.....	13
2.2 Прикметник.....	19
2.3 Числівник.....	23
2.4 Займенник.....	27
2.5 Дієслово.....	32
Дієприкметник.....	37
Дієприслівник.....	39
2.6 Прислівник.....	41
2.7 Службові частини мови. Вигук.....	43
3. СИНТАКСИС	
3.1. Словосполучення.....	46
3.2. Синтаксис простого речення.....	48
3.3. Синтаксис складного речення.....	71
Список рекомендованої літератури.....	94

ПЕРЕДМОВА

Українська мова, як державна, потребує особливої уваги у вивченні її граматичних норм, адже саме вони забезпечують точність і виразність мовлення.

Граматики української мови є фундаментальною складовою мовної освіти, що формує базу для правильного та ефективного мовлення, письма й розуміння текстів. Посібник «Практикум з граматики української мови» створено з метою допомогти студентам, викладачам та всім зацікавленим у вдосконаленні знань з граматики. Він орієнтований на практичне засвоєння теоретичних знань через виконання вправ, аналіз прикладів та систематизацію матеріалу.

Пропоноване видання спрямоване на практичне засвоєння основних правил граматики української мови, тому містить систему тренувальних вправ з розділів: «Морфеміка», «Словотвір», «Морфологія» та «Синтаксис».

Цей посібник спрямований на те, щоб зробити процес вивчення граматики української мови максимально доступним, цікавим і результативним. Практичні завдання розроблено з урахуванням різних рівнів підготовки, що дозволяє адаптувати навчання до індивідуальних потреб. Особливу увагу приділено складним темам, які традиційно викликають труднощі у вивченні, наприклад, відмінювання числівників, уживання дієслівних форм чи синтаксичний аналіз речень. Практикум містить приклади з літературних творів, публіцистики та розмовної мови, що ілюструють використання граматичних конструкцій у реальному мовленні. Це сприяє не лише кращому засвоєнню матеріалу, а й розвитку мовного чуття.

Сподіваємось, що цей практичний посібник стане корисним інструментом для всіх, хто прагне поглибити свої знання з української граматики.

МОРФЕМІКА. СЛОВОТВІР

Морфемна будова слова

Завдання 1. Розподіліть слова на групи залежно від наявності закінчення та характеру його вираження: 1) слова, які мають матеріально виражене закінчення; 2) слова, які мають нульове закінчення; 3) слова, які не мають закінчення. Закінчення виділіть графічно.

Медовий, взимку, приведу, весна, віддавна, зерно, метелик, мирно, говориш, гість, людей, музей, нетерпляче, народ, палаюча, тримаючи, решето, лібрето, осінь, вимагай, ательє, зустрівся, захворівши, конвалія, поруч, обруч, показ.

Завдання 2. За допомогою відомих вам суфіксів утворіть прикметники, поясніть їхній правопис.

Привіт, глибина, правда, розмова, буряк, голова, книжка, стіна, сонце, зірка, слово, корова, ведмідь, зло, голос, старанність, нога, велич, хвіст, гілля, хата, ледар, земля.

Завдання 3. Замість крапок поставте потрібні літери. Поясніть правопис префіксів.

Бе..посередній, не..проможний, ..характеризувати, бе..силля, ..пекти, ..фабрикувати, ..чинити, бе..коштовний, ..клеювати, бе..характерний, ро..формувати, ..кріпити, ..шкребти, бе..контрольний, ро..стелити, ві..шкодувати, пі..класти, бе..законний, ..цементувати, ..явитися, пі..скочити, бе..силий, о..їзний, бе..компромісний, ві..почивати, мі..спілковий, ро..пис, вро..сип, ро..чин, ..прожогу, ..сох, ро..сіл.

Завдання 4. Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові. Виділіть словотвірні суфікси.

Григорій, Григир, Василь, Юрій, Геннадій, Микита, Сергій, Ігор, В'ячеслав, Олексій, Дмитро, Володимир, Анатолій, Валерій, Микола, Антін, Євген, Євгеній, Сава, Арсен, Арсеній.

Завдання 5. Розберіть слова за будовою: підсніжник, учителька, забудувати, безхмарний, посміхатися, подруга, лісостеповий, взимку.

Завдання 6. Виділіть кореневі морфemi, запишіть в окремі рядки спільнокореневі слова, відокремлюючи їх від співзвучних. Свій вибір аргументуйте.

Дорога, дорого, дорожній, дорогий, подорож, дорожчати, дороженький, подорожник, дороговказ, дорогоцінний;

Гора, горілий, горище, горе, гірник, горіти, гористий, горезвісний, горець, горіння, горювати, згарище;

Літак, літо, злетіти, переліт, влітку, летовище, літом, літальний, політньому, літній, літаючий;

Ніс, переносити, перенісся, перенос, носом, нести, носатий, носилки, носач, носій, носовичок, носоглотка, носильник.

Завдання 7. У наведених нижче словах знайдіть та виділіть графічно: а) суфікси, б) префікси та визначте їх функцію.

Ніжність, доповідач, намалював, розумніший, бігом, вишневий, відчувати, білизна, прогнавши, дерев'яний, іскристий, прочитаний, бібліотекар, весело, швидше, матуся, дебатувати, хвилюючи, гарнесенький. облетіти, перелетіти, вилетіти; перешити, дошити, зшити, зашити.

Завдання 8. Поділіть подані слова на групи за будовою:
 корінь+закінчення; корінь+суфікс+закінч.; префікс+корінь+суфікс+закінч.;
 префікс+префікс+корінь+суфікс; префікс+корінь+суфікс+суфікс+закінчення,
 префікс+корінь+закінч.; префікс+корінь+суфікс

Гість, життя, ранок, покликання, дівча, переділ, пасинок, лисичка, зайти, сплетіння, безкінечний, віддавна, полин, призьба, безсмертний, незбагненність, знеславити, суперечливий, перевтілення, благодатний, товариство, шитво, завітчаний, воз'єднання.

Завдання 9. Від поданих слів за допомогою префіксів під-, об-, з-, с-, зі-роз-, пере-, без- утворіть нові слова. Поясніть їх правопис.

М'яти, класти, в'янути, тліти, рвати, брати, гнати, слати, йти, ждати, лягти, смертний, чистити, організувати, шити, природний, платити, рубати, сунути, робити, шукати, цвісти, формувати, штовхати, шуміти, свистіти, ховати, сідати, хвилювати, тримати.

Завдання 10. З'ясуйте, у яких з наведених слів є нульове закінчення, а в яких закінчення немає.

Кінь, метро, трамвай, поні, тінь, шимпанзе, ріс, бюро, швидко, повагом, гра.

Завдання 11. Замість крапок вставте пропущені літери. Виділіть префікси, назвіть їх значення, вимову та написання.

Пр...давній, пр...ставити, пр...бережний, пр...зирливий, пр...амбула, пр...дністровський, пр...освященний, пр...близно, пр...звище, пр...красний, п...р...робіток, пр...крашати, пр...зидент, пр...святити, пр...д'явник, пр...стиж, пр...своїти, пр...мусити, пр...зентація, пр...рва, пр...зидія, пр...буток.

Завдання 12. Випишіть іменники у дві колонки: у першу – слова, в яких не- – префікс, у другу – в яких не- належить до кореня (коли слово без не- не вживається)

Недуга, несправедливість, нечемність, ненависть, невід, неук, неволя, немовля, недостаток, недоля, непривітність, незаперечність, неспроможність, неточність, непогода, неувага, незнання, негода, неправда, неробство, небезпека.

Завдання 13. До поданих слів доберіть спільнокореневі слова. Поясніть, які чергування звуків відбуваються при словотворенні.

Князь, родина, ручний, гора, друг, сніг, вечірня, говорити, розлука, робота, ріка, слуга, горох, дуга, летіти, провідник, вагатися, сон, чеський, вести, штанами, їсти, брати.

Завдання 14. Підберіть слова, будова яких відповідає таким схемам:

- 1) корінь + суфікс + нульове закінчення;
- 2) префікс + корінь + суфікс + закінчення;
- 3) префікс + корінь + суфікс + нульове закінчення;
- 4) корінь + суфікс + закінчення;
- 5) префікс + корінь + закінчення;
- 6) префікс + корінь + нульове закінчення;
- 7) корінь + закінчення;
- 8) корінь + суфікс + суфікс + постфікс;
- 9) корінь + інтерфікс + корінь + суфікс + закінчення;
- 10) префікс + префікс + корінь + суфікс;
- 11) корінь + суфікс + постфікс
- 12) корінь + суфікс + суфікс.

Завдання 15. Виконайте морфемний аналіз слів.

Мислення, внутрішній, навколо, зворушливий, невчасно, відвідувач, набережна, громовідвід, навчається, народження, пробиваючись, приурочений, розповсюджуючи, роздоріжжя, обідраний, стінгазета, засміятися, щонайлегше, тіснуватий, заодно, розписатися, удесятеро, оголошую, тихесенько, щасливець, киянин, вгору, гнешся, виїжджаєш, подитячому, всюдихід, засніжити, міжрядний.

Завдання 16. Творча робота. Складіть коротке оповідання або вірш, присвячені темі нескореності українського народу, використовуючи слова із суфіксами пестливості та згрубілості.

Словотвір

сучасної української мови

Завдання 1. Розмістіть подані слова словотвірними ланцюжками. Виділіть у кожному похідному слові твірну основу та словотворчий засіб.

Вантажник, вантажопідйомний, вантажність, вантаж, вантажний, завантажити, вантажниця, вантажопідйомність, вантажити, завантажитися. Пекарня, печеня, запіканка, пекти, печений, піч, запікати, печиво, запекти.

Завдання 2. Від основ наведених слів за допомогою суфіксів -ськ-, -ств утворіть нові. Поясніть, які зміни відбуваються в похідних словах.

Юнак, товариш, ткач, Прага, Кавказ, птах, Рига, солдат, громада, чех, Кременчук, Кривий Ріг, убогий, боягуз, кріпак.

Завдання 3. Наведіть приклади слів, утворених лексико-семантичним способом (топонімічні назви місцевості, прізвища однокурсників).

Завдання 4. У кожному рядку знайдіть зайве слово за способом (чи різновидом способу) творення.

Десяток, виконавець, подарунок, перекур, сибіряк, сивина.
Завеликий, праліс, доплатити, неправда, проїзд, проректор.
Бездушний, огарок, підліток, прогул, прошарок, безробіття.
Привід, відтиск, вимір, дотик, підпис, відбір, проїзд, затінок.
Лісосплав, стоп-кран, глухонімий, медсанбат, овочесховище.
ООН, ЗСУ, НАТО, ЗВО, ССО, АТО, ЄС

Завдання 5. Доберіть до слів антоніми, утворені префіксальним способом.

Розкидати, відійти, розказати, пришити, предобрий, запросити, закопати, зібрати, вигнати, препоганий, пригасити, втримати.

Завдання 6. Від поданих слів утворіть слова способом основоскладання.

Земля, міряти, броня, поїзд, сталь, варити, правда, шукати, ліс, тундра, буря, ламати, тисяча, літа, високий, якість.

Завдання 7. З'ясуйте спосіб (морфологічний/ неморфологічний) та різновид утворення поданих нижче слів.

Мимоволі, операційна (іменник), край (стола), гніздо (кулемета), малозрозумілий, військовий (іменник), замкнута (людина), навколо (будинку), передова (іменник), швидкоплинний, глухий (приголосний), весною (зустрілися), (всесвітня) павутина.

Завдання 8. Користуючись поданими нижче зразками, визначте спосіб творення та морфемну структуру слів.

Старовинний, безбарвний, запіканка, перезимувати, листопад, навічно, переказ, прислухатися, виноградарство, казкар, чотирикутник, запуск, доопрацювати, відсоток, холодильник, по-весінньому, підстанція, гуртожиток, милозвучність.

Послідовність словотвірного аналізу: знайти слово, від якого утворене дане для аналізу слово, та виділити в ньому твірну основу; порівняти твірну основу з основою даного для аналізу слова та виділити словотворчі засоби (морфем); визначити спосіб творення.

Морфемний аналіз передбачає виділення усіх морфем, з яких складається слово, у такій послідовності: закінчення, основа, суфікс, префікс, корінь.

Завдання 9. Впишіть в окремі колонки слова, що утворилися: 1) способом основоскладання, 2) шляхом злиття сполучення слів в одне слово.

Пароплав, світогляд, перекотиполе, вищевказаний, утридорога, двозначний, запанібрата, робототехніка, потойбічний, волелюбний.

Завдання 10. Визначити й записати групами складні слова, утворені морфологічним та лексико-синтаксичним способами. Назвати до кожного твірні слова, виділити словотворчі засоби.

Рудобородий, рукодільниця, глибокодумний, гуртожиток, дев'ятигранник, грамзапис, Вернидуб, п'ятдесят, грам-молекула, милозвучний, працелюб, Іван-чай, високоповажний, художник-кравець, зірвиголова, сніжно-білий, перекотиполе, довготривалий, двозначність.

Завдання 11. Творче завдання: придумайте нові слова для опису технологій або явищ, яких не існувало раніше. Наприклад, «смартліт» (розумна лампа) або «кібергурт» (віртуальний музичний колектив).

Завдання 12. Розподіліть слова за способами творення: складання основ, префіксально-суфіксальний, префіксальний, суфіксальний, безафіксний.

Доповідь, надпис, пошук, звістка, затишний, уявний, сніжок, правосуддя, димохід, перепис, наказ, зустріч, заклик, новина, суперечка, засмагати, сизокрилий, пролісок, доброзичливий, виховний, лікар, припекти, чорнозем, нарукавник, неволя, капустана, прадавній, забагато, землетрус, рятівник, переказ, відтиск, одвірок, провулок, тренер, запис, білоручка, розбити, недруг, по-дитячому, виліт, століття, безмежний, читач, паровоз, самоаналіз, підніжка, полтавчанин, долина, затишний.

Завдання 13. Інтерактив.

Складіть ментальну карту на тему «Способи словотворення сучасної української мови»

Завдання 14. Від поданих слів утворіть суфіксальним способом: 1) іменники зі зменшено-пестливим значенням; 2) іменники з відтінком згрубілості, збільшеності: Книга, смужка, стрічка, кінь, вус, діжа, черевик, хлопець, річка, кіт, дід, ніс, дядько.

Завдання 15. Творча робота «Творення назв професій майбутнього»

Вигадайте назви для професій, які можуть з'явитися в майбутньому. Наприклад, «космозбирач» (той, хто збирає ресурси в космосі) або «біокоректор» (спеціаліст із генетичних змін). Виділіть морфеми і назвіть способи словотвору таких слів.

Завдання 16. Укладіть словничок українських сучасних неологізмів, які з'явилися у віртуальному просторі з початку повномасштабної війни.

Завдання 17. Творче письмо.

Напишіть есе на тему перемоги України у сучасній війні, використовуючи новотвори української лексики, які з'явилися на позначення суспільно-історичних подій за останні 10-років.

МОРФОЛОГІЯ

ІМЕННИК як самостійна частина мови

Лексико-граматичні розряди іменників

Завдання 1. Прочитайте фрагмент з історії Волині. Випишіть окремо іменники: а) загальні назви; б) власні назви.

Волинь – древня земля, невід’ємна частина України. Ряд істориків вважають, що її назва походить від міста “Велиня”, про яке згадують давні літописи. Знаходилося місто Велинь більш як за 20 кілометрів на захід від нинішнього Володимира-Волинського, поблизу гирла річки Гучви, яка впадає в Західний Буг. Від назви міста походить і назва краю та племені, що його населяло. Згадує народ “валінана” арабський мандрівник Аль-Масуді, що жив в X столітті. Волинянами-дулібами називали племена, які проживали у верхівцях Західного Бугу, Прип’яті.

Першу писемну згадку про волинян в історичних джерелах давньої України-Руси знаходимо в найдавнішому літописі – “Повісті минулих літ”, де вказується місце проживання тодішніх волинських племен: “...бужани сиділи по Бугу, а потім же волиняни”. далі: “Дуліби тоді жили по Бугу, де нині волиняни...”.

В різні часи Волиню називали різні території. Двісті років тому була утворена Волинська губернія, яка включала нинішню Волинську, Рівненську, значну частину Житомирської, Кременецького району Тернопільської областей. (Взято із сайту ВОДА: <https://voladm.gov.ua/article/istoriya-volini/>)

Завдання 2. Дайте характеристику поданим нижче іменникам за їх належністю до певних лексико-граматичних розрядів.

Туман, ідеалізм, хірург, дріжджі, цибулина, совість, річка Дніпро, зазнайство, бензин, гарбуз, коріння, гора Ельбрус, романтизм, відмінник, вершки, дітвора, ранок, стежина, адвокат, студентство.

Завдання 3. Запишіть збірні іменники. Доберіть слова спільного кореня, які мають обидві форми граматичного числа – однини і множини.

Зразок: вороння – ворона – ворони.

Віття, листя, соняшничиння, птаство, робітництво, братія, адвокатура, секретаріат, юнь, молодь, лозняк, рідня, чоловіцтво, людство.

Завдання 4. Виділіть у тексті речовинні та збірні іменники. З'ясуйте морфологічні та синтаксичні ознаки їх.

До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитись навколо – геть-чисто все зелене та буйне. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. Рослини лізли одна на одну, переплітались, душилися, дерлися на хлів, стріху, повзли на тин. А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин. Там неслися кури нишком од матері і різне дрібне птаство. А соняшника, а маку, буряків, лободи, кропу, моркви! А малини – красної, білої! А вишень, а груш солодких! (О.Довженко)

Завдання 5. Творчо-дослідницька робота. Прочитайте одну із найновіших публікацій у соцмережах етноблогерки Софії Безверхої (krarka.krarka) і випишіть іменники з конкретним та абстрактним значенням.

Граматичні категорії іменника

Завдання 6. Спишіть. Підкресліть іменники, визначте рід, число і відмінок.

Останній грім давно скотився з даху...

Стекло по ринвах сонце і дощі,

І у саду дерева вже без страху

Вдягають позолочені плащі.

Без боязні вдягають, бо ніхто тут

За пишноту вже їх не осміє...

Займається на гілці позолота,

І сад багряним маревом стає. (Г.Чубай)

Завдання 7. До поданих іменників підберіть іменники – назви малих істот, поставте їх у називному, родовому, давальному і орудному відмінках однини.

Лебідь, качка, верблюд, орел, кішка, тигр, лев, білка, цуцик, ведмідь, чайка, голуб, небіж, галка.

Завдання 8. Розподіліть іменники на три групи: а) іменники, що вживаються в однині та множині; б) іменники, що вживаються лише в однині; в) іменники, що вживаються лише у множині.

Радість, радощі, почуття, хитрун, хитрощі, гілка, дрова, Альпи, Кавказ, гори, селянство, село, зернина, двері, жнива, врода, хлопці, рослинність, стебло, піжмурки, дерева, дітвора, сани, людство, Петро, Чернівці, міста, вулиці, степи, лінії, витрати, ложки, ночви, ворота, квіти, пахощі, Карпати, танці, заздрощі, оглядини, традиції, край, береги, обличчя, кущ, барви, очі, чоботи, васильки, пригоди, пересуди, роздоріжжя, примхи, бандура, доброта, робота, вість, пильність, радість, пошта, кошти.

Завдання 9. Від іменників чоловічого роду утворіть іменники жіночого роду. Виділіть словотвірні суфікси у фемінітивах.

Піаніст, машиніст, артист, белетрист, курсист, фінансист, органіст, турист, тракторист; водій, інженер, комбайнер, гравер, мінер; суддя, секретар, орендар, скляр, бетоняр, маляр, столяр; перекладач, викладач, слухач, орач; скрипаль, доктор, доцент, професор, академік; директор, адміністратор, оратор, педагог, депутат, продавець, декан.

Завдання 10. Випишіть із тексту іменники, вкажіть їх відміну, групу та відмінок.

Мовний дивосвіт

Кожна мова по-своєму прекрасна. Вона, мов неповторний самоцвіт, виграє всіма барвами веселки, має своє звучання, свою ваговитість, власну наповненість і красу.

Кожне слово — це ніби діамантова намистинка на величезному разку нашої пребагатої мови. Ще великий Микола Гоголь захоплено говорив про мову нашого народу.

Мова наша є ще таємницею. В ній всі тони і відтінки, всі переходи звуків від твердих до найніжніших... Дивуєшся дорожчості мови нашої: в ній що не звук, то подарунок, все крупно, зернисто, як самі перла. Кожне слово має свій сенс, красу свою... Народжується велике почуття радості, при згадці таких слів, як «світанок», «сонячний промінь», «весняний струмок», «голуба далечінь», «блакитна високість»... А скільки таких слів існує, і за кожним — глибинна суть і краса! (І. Цюпа)

Завдання 11. Подані іменники запишіть у колонки за родами.

Тополя, мужність, птаство, хлопці, канікули, ячмінь, повінь, коріння, проміння, листя, робітники, Україна, Баку, Черкаси, таксі, путь, круча, дівча, зілля, рілля, колібрі, кенгуру, рандеву, фламінго, маестро, лото, президія, токар, суддя, дитинча, лисеня, собака, тюль, біль, авеню, лебідь, жирафа, селянин, селянка, українець, українка, ножиці, пустощі, колібрі, черепаха, снігур, синиця, Баку, Дніпро, Кравченко, Татарчук, пюре, мадам, місіс.

Завдання 12. Подані слова запишіть в чотири колонки за відмінками.

Сіль, джміль, теля, стеля, гілля, рілля, маля, роль, межа, задача, мідь, піч, полум'я, тім'я, курча, курчатко, селище, площа, річ, ворота, сирота, перо, бюро, кров, соловей, алея, праця, горня, хлоп'я, хлопець, радість, міць, подорож, роздоріжжя, дорога, лоша, дитя, життя, стаття, блакить, ланкова, вітер, море.

Завдання 13. Провідмінійте подані іменники в усіх відмінках.

Марія Кравчук, Світлана Білоножка, РАГС, ампула, фрау, Віра Повалій, Алла Харченко, какаду, резюме, Оксана Зільберг, турне, соло, сопрано, рагу, колібрі, поні, Ірина Білик, ООН, КПП, Майя Усенюк, кіно, купе, Олена Покотило, Ярослав Головченко, журі, метро, Віта Волосевич, кенгуру, пальто.

Завдання 14. Подані іменники запишіть у три колонки за групами.

Лазар, ліхтар, монастир, муляр, орієнтир, перпендикуляр, барвінок, звіробій, полин, кукіль, спориш, айр, глід, калган, кріп, любисток, первоцвіт, мак, хміль, ялівець, гірчак, дьоготь, живокіст, клин, пирій, чебрець, хвощ, чистотіл, щавель, Байкал, башкир, бджоли, бетоняр, богатир, газетяр, дігтяр, жар, календар, картяр, ковзаняр, комар, каменяр, кулінар, пекар, перукар, пісняр, пластир, повістяр, пухир, санітар, сміттяр, столяр, свічкарь, скляр, слюсар, свердляр, футляр, формуляр, цвинтар, циркуляр, ювіляр, банкір, бджоляр, бетоняр, богатир, бондар, звір, мир, дар, якір, Ігор, Назар, професор, вітер, оратор, яр, школяр, муляр, сухар, Каїр, архітектор, явір, футляр, бондар, тесляр, газетяр, ліхтар, мур, сир, поговір.

Завдання 15. *Від поданих слів утворіть іменники чоловічого і жіночого роду, що позначають людей за місцем проживання.*

Київ, Суми, Грузія, Москва, Харків, Львів, Івано-Франківськ, Дарниця, Ужгород, Вінниця, Біла Церква, Азербайджан, Мінськ, Рига, Литва, Латвія, Росія, Україна, Переяслав, Рогозів, Крим, Болгарія, Америка, Англія, Куба, Індія, Німеччина, Франція.

Завдання 16. *Поставте іменники у родовому відмінку однини.*

Сад, око, портфель, плач, вівторок, зал, дим, олово, граніт, льон, бензин, молоко, град, грім, дощ, колосок, Байкал, Казбек, Удай, Дністер, Дніпро, рукопис, сантиметр, міліграм, квадрат, присудок, корінь, коріння, витвір.

Завдання 18. *Запишіть іменники в орудному відмінку однини*

Педадь, жовч, ненависть, скритість, мораль, путь, діагональ, мазь, вуаль, подорож, мідь, віддаль, область, користь, тінь, заповоч, каламуть, синь, даль, зелень, сухість, спадковість, неповторність, сіль, тінь, ніжність.

Завдання 19. *Поставте іменники в кличному відмінку.*

Андрій, Микола, Іван, Ігор, Олег, Лукаш, Онисько, брат, коваль, товариш, пан, добродій, кобзар, козак, хлопець, пастух, командир, сваха, свашка, Олена, Софія, Валя, син, батько, матуся, дідусь, Україна, Київ, край, зброя, доля, учень, Микола, Ілля, Петро, учитель.

Завдання 20. *Від узятих в дужки чоловічих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові й запишіть їх попарно з власними іменами.*

1. Ганна (Макар), Марія (Павло), Тетяна (Сергій), Надія (Костянтин), Алла (Василь), Олена (Максим), Лідія (Георгій), Лідія (Георгій), Катерина (Лука), Лариса (Корній), Людмила (Яків), Олена (Максим), Алла (Василь);

2. Іван (Микола), Олександр (Кузьма), Михайло (Тимофій), Андрій (Дорофій), Петро (Юрій), Володимир (Олекса), Гнат (Кирило), Василь (Онуфрій), Микола (Степан), Всеволод (Ілля), Володимир (Олекса), Петро (Юрій).

Завдання 21. Випишіть із тексту іменники, зробіть повний морфологічний розбір.

Учитель – твій наставник. Учителеві потрібні роки, щоб зерна, дбайливо покладені в родючу землю, дали перші паростки. Пам’ятай, що твоя радість – це і радість учителя; кожна твоя невдача боєм відзивається в серці вчителя. Минуть роки, ти станеш дорослою людиною. Усе хороше, що почує про тебе вчитель, - це його радість, усе погане – його горе. (В. Сухомлинський)

Схема морфологічного розбору іменника.

1. Словоформа у тексті. Питання, на яке відповідає слово у тексті.
2. Частина мови. Початкова форма.
3. Лексико-граматичні особливості (заг/влас.; іст./неіст., конкр./абстр.; збірні; речовинні)
4. Рід.
5. Число.
6. Відмінок.
7. Відміна, група (якщо є)
8. Синтаксична функція.

ПРИКМЕТНИК як самостійна частина мови

Завдання 1. *Прочитайте текст, знайдіть у ньому прикметники, випишіть їх, розділивши на групи за лексико-граматичними розрядами.*

Мамина пісня, батькова хата, дідусева казка, бабусина вишиванка, добре слово сусіди, традиційний звичай взаємодопомоги – толока, незамулена криниця, пам'ятка на околиці села, з якою пов'язане наше історичне минуле, портрет на стіні найдорожчої людини – все це наші непересічні символи. Не вивітрити з пам'яті, зберегти ці символи людського духу від забуття й байдужості, зробити ціннішим набутком для нащадків – це наш найважливіший обов'язок. По тому, як ми будемо оберігати свої кращі традиції минулого, наступні покоління не тільки оцінюватимуть нас, але й збережуть наші сьгоднішні набутки.

Любов до природи, бережливе ставлення до неї тісно пов'язується з поняттям «Батьківщина». Калина під вікном рідної оселі, тополя на околиці села, лелече гніздо на клуні, дерев'яна криничка на перехресті доріг, боброва гатка в тихоплинній заплаві, тонкий запах лісової конвалії – усе це наш духовний світ. Знати, а тим паче берегти ці нетлінні критерії – наш святий і непорушний обов'язок. (За В. Скуратівським)

Завдання 2. *У поданих словосполученнях визначте лексико-граматичний розряд прикметників. Окремо виділіть ті словосполучення, які можуть кваліфікуватися як відносно-якісні, якісно-відносні, присвійно-відносні, присвійно-якісні.*

Вересневий день, лисяча нора, гостре лезо, картинна галерея, ведмежа лапа, лисяча шуба, орлиний погляд, ясна ніч, сільський клуб, кришталева совість, ясна відповідь, гостре слово, орлиний дзьоб, картинна зовнішність, лисяча натура, мінорний лад, крижана вода, заячий слід, солов'їна пісня, мінорний настрій, заячий характер, крижане серце, куряче пір'я, куряча пам'ять, курячий суп, каштанове дерево, каштанове волосся.

Завдання 3. *Утворіть просту форму вищого і найвищого ступенів порівняння:* Стрункий, ніжний, веселий, видний, дорогий, ясний, пахучий, гіркий, низький, синій, рідний, милий, чистий, охайний, гарний.

Завдання 4. Розподіліть подані словосполучення на три групи: якісні, відносні або присвійні прикметники.

Ведмежа послуга, ведмежий барліг; дитячий будинок, дитяча цікавість; дерев'яний голос, дерев'яний стіл; золоте серце, золотий перстень; скляний посуд, скляні очі; кам'яна стіна, кам'яна душа; залізна воля, залізний дах; лисяча нора, лисяча вдача, лисяча шуба; каштанове дерево, каштанове волосся; вишневий цвіт, вишневий колір; Петрів батіг, Петрів зошит; лебединий пух, лебедина вірність; вовчий апетит, вовчий хвіст; баранячий ріг, баранячий розум, баранячий кожух.

Завдання 5. Утворіть усі можливі форми ступенів порівняння прикметників. Знайдіть прикметники, які не мають ступенів порівняння.

Привабливий, дешевий, кислуватий, сліпий, добрий, вчорашній, карий, голодний, премудрий, відповідальний, прикордонний, хитрющий, талановитий, ультрамодний, тонесенький, чорнявий, лисий, український.

Завдання 6. Перепишіть, перетворюючи іменники, що в дужках, на присвійні прикметники у потрібній формі.

1. Хто знає, чи не (дідусь) легенди, спогади та перекази про давнину заронили в (Тані) душу першу любов до рідного краю (О. Гончар). 2. (Галя) переляк минув, та серденько билось (Марко Вовчок). 3. А в (Чіпка) серці вже ворухилось бажання верховодити (Панас Мирний). 4. Повз (Матуха) двір як проходив, — глянув з цікавістю (А. Головка). 5. У (тітка) яблуневому садочку голосно шурхотіло під ногами багряне листя (Є. Гуцало). 6. (Черниш) сім'я в часи лихоліття була далеко від України і горя окупації не зазнала (О. Гончар). 7. Бачу (Сергій) замислений профіль. 8. У (Сергій) настрої з'явилась великодушність (О. Гончар). 9. (Андрій) думки пливли далі (М. Коцюбинський). 10. На зоряному тлі побачив Давид її, (Зінька) змучене й зраділе обличчя (А. Головка).

Завдання 7. Утворіть від поданих прикметників усі можливі форми ступенів порівняння. З'ясуйте, які фонетичні зміни відбуваються при утворенні вищого ступеня порівняння.

Свіжий, сизий, гладкий, тихий, рідний, солодкий, глибокий, гарний, малий, старий, гіркий, довгий, далекий, дужий, швидкий, близький, тяжкий, товстий, здоровий, великий, високий, красивий.

Завдання 8. Визначте розряд прикметників за значенням.

Блакитна стрічка, орлині крила, калинова сопілка, лебединий пух, лебедина пісня, вишневе листя, глиняний горщик, вишневе варення, зміїна отрута, вовчий зуб, літній відпочинок, яблуневий сад, орлиний погляд, хвилююча зустріч, батьківське ставлення, батьківське подвір'я, вантажна машина.

Завдання 9. Випишіть прикметники з іменниками. Визначте розряд прикметників, аргументуйте.

Колискова пісня. Скільки їх створив народний геній! Цей особливий фольклорний жанр, позначений високим поетичним світосприйняттям, глибиною мелодійного звучання, багатством образів. Лагідний материн наспів засівав дитячу душу любов'ю до людей, до природи, до усього живого. Під спів неньчиної пісні виростали Поети й композитори, хлібороби й захисники рідної землі, філософи та мудреці, просто люди. Якби не мамина пісня, сказав би якийсь один древній історик, яким убогим було б наше життя. Спить натружене село, тільки у нашій хаті допізна поблимає вогник. Неньчина пам'ять дбайливо розсновує золоті ниті народної поезії, і дзвенять вони, немов струни бандури, живою мовою поколінь. (В. Скурятнівський)

Завдання 10. До поданих іменників доберіть прикметники, узгоджуючи їх у роді, числі та відмінку.

Авеню, Ай-Петрі, конференсьє, ДАІ, цунамі, рефері, торнадо, торі, аташе, кюре, ДПА, міс, протеже, ЗМІ, альма-матер, поні, бандероль, дріб, путь, нежить, шампунь, покуть, ступінь, біль, рукопис, ярмарок, криза, розкіш, тюль, адрес, тунель, псалтир, папараці, МЗС, ЮНЕСКО.

Завдання 11. *З поданими прикметниками складіть словосполучення, у яких прикметники належали б до різних розрядів.*

Золотий, вишневий, собачий, залізний, заячий, молочний, дерев'яний, льодяний, лебединий, срібний, кришталевий, риб'ячий, солом'яний, сонячний, калиновий, літній, вовчий, зміїний.

Завдання 12. *Творча робота.* Напишіть есе на тему «Якою я бачу Україну після Перемоги», використовуючи якісні, відносні, присвійні прикметники. Схарактеризуйте вжиті прикметники (вказіть їх групу за значенням, рід, число, відмінок, синтаксичну роль у реченні).

ЧИСЛІВНИК

як самостійна частина мови

Завдання 1. Запишіть подані слова, групуючи їх за частинами мови. Числівники підкресліть.

Один, одиниця, одинокий, перший; два, другий, двійка, двоє, подвоїти; п'ять, п'ятірка, п'ятий, п'ятиповерховий; десять, десяток, десятий, десятизначний, удесятерити; сто, сотня, сотий, стометровий; чотири, чверть, четвертий, чотирирядний.

Зразок. Іменник (хто? що?) трійка,

Прикметник (який?) трикілометровий,

Числівник (скільки?) три,

(який? котрий?) третій,

Дієслово (що зробити?) потроїти,

Завдання 2. Поставте іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Провідмінійте одне з утворених словосполучень. Запишіть.

Чотири (комбайн), п'ять (центнер), сім (учень), вісім (гектар), дев'ять (кілометр), три (явір), 3 (відро), 2(кімната), 1/2(метр), 3/7(процента), 1/2(двері), 0,6(метр).

Завдання 3. Запишіть, замінивши числа слова. Іменники, що в дужках, поставте в потрібному відмінку. Надпишіть відмінок іменників та числівників.

1. На шкільній ділянці є 16 (грядка) городини та фруктовий садок з 20 (дерево). 2. Група лижників складалася з 40 (особа). 3. Спортивний одяг видали 70 (турист). 4. На 11 (грядка) посаджено буряки. 5. На обласні змагання відрядили 14 (студент) нашого Коледжу.

Завдання 4. Провідмінійте числівники з іменниками, записуючи цифри словами: 3489 книг, семеро друзів, кілька питань, 5/6 об'єму.

Завдання 5. Запишіть арифметичні вирази словами.

$5\frac{3}{4} + 1\frac{1}{4}$; $4\frac{1}{3} + 8\frac{1}{2}$; $2\frac{2}{5} + 3\frac{1}{5}$; $6,9 + 0,65$.

$$500 + 20 =$$

$$400 + 16 =$$

$$20 + 95 =$$

$$700 - 70 =$$

$$900 - 50 =$$

$$600 - 30 =$$

Завдання 6. Провідмініайте числівники двісті, триста, п'ятсот, чотириста, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот. **Назвіть особливості відмінювання**

Завдання 7. Спишіть, замінюючи числа словами. Із записаними числівниками утворіть складні слова. З'ясуйте, які з них – порядкові числівники, а які – прикметники.

(200) кілометровий пробіг;

(500) десант;

(4)річна, (8) річна, (10)річна школи;

(3) актна п'єса;

(3000) глядач;

(5) метровий стіл.

Завдання 8. Дайте усі можливі відповіді на запитання «Котра година?» 13:30; 11:45; 22:00; 20:25; 18:30; 11:10;

Завдання 9. Перепишіть, замінюючи цифри словами. З'ясуйте, у якому відмінку треба поставити числівник, і правильно утворіть його відмінкову форму.

На 376 сторінках; з 595 студентами; до 7629 додати 16; від 3112384 відняти 15; сума чисел дорівнює 263; скільки разів 8 міститься у 72?

Завдання 10. У тексті знайдіть усі числівники, выпишіть їх словами разом з іменниками, вкажіть розряд за значенням та групу за будовою.

Запорозький дуб

У Верхній Хортиці стоїть і досі могутній запорозький дуб. Це один із найстаріших дубів в Україні, йому вже понад 7 століть. Ще за Богдана Хмельницького цьому дубові було 400 років. Дуб-велетень витримав усі випробування часу, зберіг до глибокої старості свою первинну силу й чудесну красу. Могутня крона цього дуба складається з 18 великих гілок, периметр крони – 102 метри. Її зелений тінистий намет має 43 метри в поперечнику і здалека скидається на цілий гай. Окоренок дуба на обмах утовшки – 656 сантиметрів, діаметр стовбура – 208 сантиметрів, а висота дерева дорівнює 36,5 метра. Чому ж цей велетень живе ось уже 7 вік і щовесни зеленіє? Троє старих дідів, запорозьких нащадків, пояснюють це тим, що дуб виріс біля кількох джерел. (За І. Шаповалом)

Завдання 11. Розкрийте дужки і утворіть словосполучення, поєднавши числівники з іменниками. Цифри запишіть словами.

548 (кілометр), 3 (нові трактори), 5 (кошенята), 4 (юнак), 18 (ножиці), 6,14 (сантиметр), декілька (година), 2 (курсант), 13 (стілець), 6 (школяр), $\frac{2}{3}$ (уся площа).

Завдання 12. Відредагуйте речення. Поясніть допущені помилки.

1. Двадцять четверо учнів отримали відмінні оцінки. 2. Вітаємо вас із п'ятидесятим днем народження. 3. Четверо машин стояло на зупинці. 4. Ця подія трапилася в тисячі дев'ятсот вісімдесят п'ятому році. 5. Модрина живе до п'ятсот років. 6. Троє приятельок гаряче обговорювали останню серію кінофільму.

Завдання 13. Числівники два, три, чотири напишіть з поданими нижче іменниками.

Перехід, берег, мікрофон, стіл, день, центнер, птах, метр, аркуш, кілограм, місяць, кілометр, карбованець, гектар, відсоток, студент, явір, міліграм, дуб, диван, викладач, телефон, пенал.

Завдання 14. Творча робота. Використовуючи числівники, складіть есе про подорож або іншу подію.

Завдання 15. Запишіть цифри словами.

До 764 додати 556; від 54 до 67 відсотків; з 25 студентами; не більше 180 сторінок; близько 50 років; роздати 442 учням; група у складі 68 осіб; у 27 населених пунктах мешкає близько 1 867 500 осіб; погодити з 35 організаціями; укласти угоди зі 185 фірмами; відповісти 64 абонентам; працювати протягом 28 років

ЗАЙМЕННИК як самотійна частина мови

Завдання 1. Запишіть приказки і прислів'я, поясніть їх значення; підкресліть займенники, визначте їх розряд.

Хто дмухає на порошок, запорошить собі очі.
 У кожного кота свій березень.
 Хвалилася корзина, що в неї ручка красива.
 Хто має солом'яний хвіст, той боїться вогню.
 Хто народився котом, той і в темряві мишею ловить.
 Хто не поважає інших, того не поважають інші.
 Хто чинить добро, той має його.
 Що рідкісне, те й цінне.
 Молодий той, хто здоровий.
 Те, що в голові маєш, за плечима не понесеш.
 Нема охоти – яка там робота.
 Що посієш, то й пожнеш.
 Хто працює, той ситий, а хто ледарює – голодний.
 Без труда – ніякого плода.

Завдання 2. Перепишіть, поставивши особові займенники в потрібній формі. Коли в непрямих відмінках займенників 3-ї особи з'являється -н?

Ти (він) борони від собак, а він (ти) покаже кулак.
 Риба ще в річці, а він до (вона) петрушку крише.
 Ти (він) “стрижене”, він (ти) “голене”.
 Говорити до (він) – як горохом об стіну.
 З (він) користі – як з чорта смальцю.

Завдання 3. Прочитайте і спишіть речення, підкресліть займенники, визначіть їх рід, число, відмінок.

Не будь зарозумілим – і друзі від тебе не відвернуться.
 Що без нас було – чули, що при нас буде – побачимо.
 Рідне місце за семи землями до себе кличе.
 Всяк по собі й про інших судить.

Завдання 4. Випишіть займенники. Визначте, яку синтаксичну роль вони виконують у реченні.

Шануй і поважай матір і батька. Вони дали тобі життя. Ти будеш дорослою людиною, але для матері і батька до останнього їхнього подиху залишишся дитям. Своєю працею і піклуванням вони несуть радість у твою колиску. Не забувай, що батьки також мають право на радість. Шануй і поважай бабусю й дідуся... дорожи честю сім'ї, оберігай її, як святиню. Де б ти не був, ніколи не забувай про свою рідну домівку. Завжди пам'ятай про неї.

(В. Сухомлинський)

Завдання 5. Перепишіть займенники, розкриваючи дужки.

(Що) небудь, (коли) небудь, (ні) (до) чого, (ні) коли, (де) хто, (де) коли, (аби) як, (аби) хто, який (сь), (де) кілька, (ні) який, (ні) де, (ні) хто, (ні) (за) що, (ні) звідки, (ні) як, (казна) де, (казна) хто, (хто-зна) коли, (хтозна) скільки, (ні) (від) кого, де (небудь), який (небудь), (будь) де, (будь) що.

Завдання 6. Перепишіть. Займенники, що в дужках, поставте в потрібному відмінку.

Спитав у (він), передав через (вони), глянув (вона) у вічі, прийшла до (вона), перед (він), люблю (вони), сміявся з (вони), бачилась із (вони), збудив (вона), згадав про (він), надіявся на (вони), допоможу (вона), в'ється над (воно), зв'язок з (вони), усміхнувся до (він), звільнили (він), переказав через (вона).

Завдання 7. Виправте неправильно побудовані речення, уникаючи двозначності. Запишіть їх.

1. У неділю Лариса зустрічатиме свою маму. Вона буде у червоній сукні.
2. Ми підійшли до клумби школи, навколо якої росли дерева.
3. Раптом заєць наскочив на вовка. Він злякався і почав тікати.
4. Панночку доглядала Устя. Вона її била й штовхала.

Завдання 8. Перепишіть, розкриваючи дужки. Вкажіть розряд кожного займенника.

1. Я славлю (ті), хто множить славу землі (своя) у труді (В. Сосюра). 2. В єдиний звук мільйони струн народних злиті — у (ця) пшениці, в (це) житті (М. Рильський). 3. О краю рідний мій! (Твій) красу ні з (що), ні з (що) я не зрівняю (В. Сосюра). 4. В (моє) серці навіки сині очі (твій) (В. Сосюра). 5. Вклонися, (мій) Україно, (цей) людям величним і скромним, що в назвах фронтів титанічних пронесли наймення (твій) (М. Бажан). 6. За (всі) скажу, за (всі) переболію (П. Тичина). 7. Єсть (такий) у світі речі, від (який) душа сія (П. Тичина). 8. (Та) ночі на кордони (своя) рідної землі матроські вийшли батальйони, в порти вернулись кораблі (М. Нагнибіда). 9. Я жду (ти) на перехресті днів перед порогом радості (свій) (Т. Коломісць). 10. Ніхто не здолає в (ми) (ця) сили, народженої в ділі, змужнілої в бою (М. Бажан).

Завдання 9. Замість крапок вставте займенники кожний, всякий або будь-який. Обґрунтуйте свій вибір.

1. У... справі треба бути фахівцем. 2 музичний інструмент має свій неповторний голос. 3. Я можу виконати... завдання. 4.... дитина потребує уваги і тепла. 5. У нашій групі є... студенти.

Завдання 10. Знайдіть у поданому нижче тексті займенники, зробіть їх морфологічний розбір.

Дехто думає, що в колі сім'ї немає потреби дотримуватися тих норм поведінки, які вважаються обов'язковими під час спілкування зі сторонніми. Так може думати тільки людина низької культури, для якої ввічливість — щось на зразок парадного костюма: в домашній обстановці вона швидко його знімає, щоб не зім'явся і не запилився від зайвого користування.

Сім'я тим і відрізняється від інших колективів, що вона заснована на взаємній повазі, на близьких стосунках. Повага до старших — основа кожної сім'ї. А тому великого значення набуває повсякденна ввічливість у спілкуванні, готовність завжди прийти на допомогу.

Молодь повинна уникати суперечок із старшими, не зчиняти галасу на захист своїх тверджень. Навіть коли старший справді в чомусь помиляється, і ви не змогли спокійно переконати його в цьому, краще перевести розмову на іншу тему. (З журналу)

Завдання 11. Випишіть із тексту всі займенники, визначте їх семантичний розряд. Зробіть повний морфологічний розбір займенників.

Я запитую в себе, питаю у вас, у людей,
 Я питаю в книжок, роззираюсь на кожній сторінці:
 Де той рік, де той місяць, той проклятий тиждень і день,
 Коли ми, українці, забули, що ми – українці?
 І що хміль наш – у пісні, а не у барилах вина.
 І що щедрість – в серцях, а не лиш у крамничних вітринах.
 І що є у нас мова, і що українська вона,
 Без якої наш край – територія будь-яка, а не Вкраїна.
 Українці мої! То вкраїнці ми з вами – чи як?
 Чи в «мочалах» і вмерти судила нам доля пихата?
 Чи в могили забрати судилось нам наш переляк,
 Що розцвів нам у душах смиренністю «меншого брата»?
 Українці мої! Як гірчать мені власні слова
 Знаю добре, що й вам вони теж – не солодкі гостинці.
 Але мушу казати, бо серце, мов свічка, сплива,
 Коли бачу, як люто себе зневажають вкраїнці.
 Я вже й сам ладен мовить: «Воно тобі треба?.. Стерпи!»
 Тільки ж хочу, вкраїнці, спитати у вас нелукаво:
 Ради кого Шевченкові йти було в Орські степи?
 Ради кого ховати свій біль за солдатську халяву?
 Та хіба ж не впаде, не закотиться наша зоря,
 І хіба не зотліє на тлін українство між нами?
 Коли навіть на згарищі долі й зорі Кобзаря
 Ми і досі спокійно себе почуваєм хохлами?
 Українці мої! Дай вам Боже і щастя, і сил,
 Можна жити й хохлом, і не згіркне від того хлібина.
 Тільки хто ж колись небо нахилить до ваших могил,
 Як не зраджена вами, зневажена вами Вкраїна...

(В. Баранов)

Схема морфологічного розбору займенника

1. Словоформа у тексті. Питання.
2. Початкова форма. Частина мови.
3. Група за граматичними ознаками (узаг.-якісні, узаг.-предм., узаг.-кільк.)
4. Семантичний розряд (особові, зворотні, присв., вказ...)
5. Рід.
6. Число.
7. Відмінок.
8. Синтаксична функція.

Завдання 12. Складіть діалог на тему «моє дозвілля», використовуючи різні типи займенників.

Завдання 13. Створіть семантичну карту на тему «Займенник»

ДІЄСЛОВО

як самотійна частина мови

1. Розподільний диктант. Запишіть дієслова у три колонки: в першу – неозначену форму, у другу – дієприслівник, а у третю – дієприкметник.

Працювати, працюючий, працюючи, зроблений, зробити, зробивши, зеленіти, зеленіючий, позеленівши, співати, співаючий, співаючи, визволяти, визволяючий, визволяючи, написаний, написавши, розказуючи, розказаний, розказати, намальований, намалювати, намалювавши, знати, знаючий, знаючи.

Завдання 2. Визначити вид дієслів. Чим відрізняються дієслова кожної пари за будовою? Які зміни в звуковому складі дієслів можуть відбуватися при творенні видів?

Рости – вирости. Сіяти – посіяти. Чистити – начистити. Повторювати – повторити. Зашивати – зашити. Видирати – видерти. Скакати – скочити. Вигрібати – вигребти. Ловити – піймати. Шукати – знайти.

Завдання 3. Випишіть слова у дві колонки за дієвідмінами:

Знати, оцінювати, тягти, стукотіти, зморитися, схотіти, кроїти, наколотити, свистати, свистіти, оборонити, обороняти, відпороти, відпорювати, завадити, збігти, збігати, гуркотіти, гуркотати, одужати, стелити, краяти, хилитися, спізнитися, відкрити, бачити, збороти, ударити, пищати, сипати, зважити, дирчати, захищати, мовчати, полоти, почати, гудіти.

Завдання 4. Відредагуй словосполучення

Визивати лікаря

Вирішувати проблему

Я вибачаюся

Він гарно виглядає

Збори відбудуться в три години

Відкриємо книжку

Відкрий вікно

Відкрити очі

Гладити білизну

Завдання 5. Розподільний диктант: в одну колонку записуємо дієслова I дієвідміни, а в другу – II дієвідміни.

Читати, бачити, бігти, радіти, згадувати, дихати, полоти, квітчати, колоти, молоти, перебороти, розповідати, жати, косити, творити, мовчати, готувати, хотіти, іржати, брати, заходити, сіяти, мерзнути, лягати, чистити, пити, одягати.

Завдання 6. Творчий диктант: до дієслів дібрати дієслова-антоніми, визначити дієвідміну.

Хвалиш, взуваєшся, заходиш, ліпиш, починаєш, згадуєш, любиш, вносиш, наступаєш.

Завдання 7. Спишіть текст, ставлячи дієслова, що в дужках, у формі минулого часу. Визначте рід і число дієслів.

(Минати) дні, а дощів не (бути). Степ дедалі більше (втрачати) свої яскраві барви, свою весняну моложаву свіжість. Нарешті (наступати) омріяне, довгождане... Все (початися) просто: з-за обрію тихо (виткнутися) ріжечок ледве помітної синьої хмари. Залитий сонцем степ одразу (принишкнути), (затаїти) подих. Хмара швидко (йти) і (розростатись) у темно-синій гірський хребет. Скоро вона (закрити) собою весь величезний простір неба. Раптом через цей хребет (прокотитись) вогняна тріщина і (розколоти) його до чорної прірви. Десь далеко (почутися) гуркіт грому. Важка сива хмара (нависнути) над степом і (спустити) на нього свої мокрі паруси, з тихим дзвоном: (упасти) перші краплини, а потім чарівною музикою (зашуміти) густий дощ (За О. Гончаром).

Завдання 8. Від поданих дієслів утворіть форми наказового способу 2-ї особи однини, 1-ї та 2-ї особи множини. Стерегти, вірити, класти, лити, кликати, чесати, клеїти, пекти, мазати, давати, читати, спати, розмавляти, ходити, йти.

Завдання 9. Виписати дієслова, визначити їх дієвідміну.

Я лежу на возі. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер. Прокидаюсь я на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс – все блищить і сяє на сонці. Стрибаю я з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись луку. Вбігаю в ліс – гриби. В озері воду скаламучу – риба. (за О. Довженком)

Завдання 10. Перепишіть речення. Дієслова, що в дужках, поставте в потрібній особі теперішнього чи майбутнього часу.

1. Ми (сидіти) під кручею, поклавши вудочки на хиткі рогачики, і (гомоніти) (Гр. Тютюнник).
2. Хай промінням (стелитися) путь (А. М'ястківський).
3. Ми (боротись) за мир і (прагнути) миру, трудящим щастя (зичити) усім (М. Рильський).
4. (Вирости) ти, сину, (вирушити) в дорогу, (вирости) з тобою приспані тривоги (В. Симоненко).
5. Чого ти (стогнати), море синє, об скелі хвилями б'ючи? (В. Забаштанський).
6. Брехня світ (пройти), та назад не (вернутися).
7. Криком дуба не (рубати).
8. Хто пізно (ходити), сам собі (шкодити).

Завдання 11. Перепишіть. Від дієслів, що в дужках, утворіть форми майбутнього простого часу.

1. Робота (не йде), якщо (сидіти) й (чекати) (О. Копиленко).
2. Коли я (не горіти), ти (не горіти), коли ми (не горіти), то хто ж тоді буде світити? (Ю. Збанацький)
3. Мені до скону отчий край (здаватися) раєм (Д. Луценко).
4. Навесні на місці старого молодий буде лист, зелений, він з вітром (розмовляти), (хапати) жилками своїми сонячний промінь, під дощем (купатися) й росою (умиватися) (Остап Вишня).
5. Неначе пісні вічної рядки, (дзвеніти) дороги під тобою (Т. Коломієць).

Завдання 12. Випишіть слова у дві колонки за дієвідмінами:

Знати, оцінювати, тягти, стукотіти, зморитися, схотіти, кроїти, наколотити, свистати, свистіти, оборонити, обороняти, відпороти, відпорювати, завадити, збігти, збігати, гуркотіти, гуркотати, одужати, стелити, краяти, хилитися, спізнитися, відкрити, бачити, збороти, ударити, пищати, сипати, зважити, дирчати, захищати, мовчати, полоти, почати, гудіти.

Завдання 13. Утворіть дієслова доконаного виду від дієслів недоконаного виду, і навпаки

Казати, лити, дивитися, їхати, вітати, креслити, бігти, сіяти, малювати, пливти, важити, просити, класти, стояти.

Розважити, відмінити, завершити, пригадати, створити, залишитися, скоротити, вишивати, виправити, продовжити, оформити, задивитися, згадати.

Завдання 14. Перепишіть речення. Дієслова, що в дужках, поставте в потрібній особі наказового способу.

1. Всім серцем (любити) Україну свою, — і вічні ми будемо з нею (В.Сосюра). 2. Хліб (їсти), а правду (різати) (Народна творчість). 3. (Бути), людино, людиною! (Бути), люди, людьми (М. Успенік). 4. Гей, (ударити) в струни, браття, золотії, (розпалити) знов багаття з іскр надії (М. Рильський). 5. Твоєму кожному почину розкрито двері: (йти, творити, прославити) Батьківщину (П. Тичина). 6. (Сипати) вишня квітом з білих верховіть (Л. Забашта). 7. Нам батьки і вчителі (хотіти) щастя на землі (М. Рильський). 8. Прекрасні ці творчі будні, коли праця довкола (клекотіти) (Л. Дмитерко). 9. Я щодня (проходити) повз самотній, покинутий сад (М. Коцюбинський). 10. (Скрипіти) і (ридати) дерева під вітром (П. Тичина). 11. Гаї (шуміти) — я слухаю. Хмарки (бігти) — милуюся (П. Тичина). 12. Вода (клекотіти), (булькотіти) та все (нести) Лавріна на гостре каміння (І. Нечуй-Левицький). 13. (Носити) дрова до куреня, (розводити) огонь, (чистити) картоплю, ожину збираю (О. Довженко).

Завдання 15. Створіть перелік дієслів-синонімів до слова "говорити" та складіть з ними речення. Наприклад: говорити — спілкуватися, розмовляти, пояснювати, висловлюватися.

Завдання 16. Випишіть із тексту дієслова, зробіть їх морфологічний розбір.

Море спить. Точнісінько, як людина. Високо здіймає груди, схропує сонно, ліниво. Так, здається, тільки стань біля нього, крикни на всю горлянку, і воно в одну мить прокинеться. Але то тільки так здається. Коли море спить — вже ніяка сила його не розбудить. Ліниво похлюпує об камінь хвилями, плещеться тихо, сонно, розніжено. Я довго не придивлявся до того, як спить море. Постояв трохи — та й шубовств у воду. Просто з головою, на саме дно. Аж коліньми об землю забився. Коли б ви знали, яка то морська вода в липні! Сонце палить нестерпно, аж дихати нічим. І тут раптом тебе з голови до ніг обгортає бархатиста, чиста-чиста, прохолодна, ніжна терпко-солодкувата морська вода. Краса! Краса невимовна. Здається, так і хлюпався б у тій воді все життя і на берег би не вилазив! (За Ю. Збанацьким)

Схема морфологічного розбору дієслова

1. Слово. Частина мови.
2. Неозначена форма (інфінітив).
3. Вид.
4. Перехідне чи неперехідне,
5. Спосіб.
6. Час.
7. Число.
8. Особа (якщо є), рід (якщо є).
9. Дієвідміна.
10. Синтаксична роль.

Дієприкметник

Завдання 1. Прочитайте речення. Випишіть дієприкметники, визначте їх вид, час, рід, число, відмінок.

1. Підхоплена хвилями шлюпка вилетіла в море (М. Трублаїні). 2. Тремтячими руками розгорнув Тарас папір (О. Іваненко). 3. Дбайливо політі й старанно підстрижені квіти красувалися серед в'янучих трав (В. Собко). 4. Око знов ваблять блукаючі вогні (М. Коцюбинський). 5. Згаяного часу і конем не доженеш (Народна творчість). 6. В зів'ялих листочках хто може вгадати красу всю зеленого гаю (І. Франко). 7. Не цвіти ж, мій цвіте новий, нерозвинений цвіте, зов'янь тихо, поки твоє серце не розбите (Т. Шевченко). 8. Коли весною зацвіте трава в палаючих серпанках, в степ на курган крутий іде старенька зморена журавка (Д. Луценко).

Завдання 2. Спишіть. Замість крапок вставте дієприкметникові звороти, узгоджуючи дієприкметники з іменниками.

1. За лісом починалося село ... (розкиданий в горах та глибоких ярах). 2. Доріжка ... (колись вимощений цеглою) тепер до половини заросла зеленим мохом. 3. Раставиця знову ховається між двома високими вербовими стінами ... (неначе обсипаний зеленим пір'ям). 4. Червоні та сині квітки ... (повишований на руках) дуже приставали до чорних брів. 5. Передо мною простягся шлях ... (обтиканий з обох боків старими липами у два ряди). 6. Згори було видно широку долину ... (обставлений горами, вкритими лісом).

Завдання 3. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання не з дієприкметниками.

1. І кликав день в (не) міряні світи (Я. Шпорта). 2. Причаїлися гори, заворожені красою ніколи (не) бачених степів (О. Гончар). 3. Степ квітував. (Не) займаний, звіку (не) ораний, високотравний (О. Гончар). 4. Треба було перейти рівне, (не) заросле й (не) закрите плавнями місце (М. Коцюбин.). 5. Через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, (не) обгороджені тинами (І. Нечуй-Левицький). 6. Мікроскоп відкрив людині світ, (не) бачений простим оком. 7. Молода (не) витрачена сила хвилею вдарила в груди (М. Коцюбин.).

Завдання 4. Утворіть:

а) від поданих дієслів — пасивні дієприкметники минулого часу. Провідмініяйте дієприкметник чоловічого роду, утворений від виділеного дієслова : *Наситити, загоїти, **виписати**, замісити, виплекати, шити*;

б) від поданих дієслів — пасивні дієприкметники минулого часу. Провідмініяйте дієприкметник жіночого роду, утворений від виділеного дієслова. *Зберегти, **натрудити**, заспокоїти, перемелювати, бажати*;

в) від поданих дієслів — активні дієприкметники минулого часу. Провідмініяйте дієприкметник чоловічого роду, утворений від виділеного дієслова: *Постаріти, порідіти, обважніти, згоріти, **позеленіти**, потемніти*.

Завдання 5. Утворіть від поданих дієслів можливі дієприкметникові форми чоловічого роду.

Сушити, крутити, лити, почорніти, сказати, збільшити, очікувати, полоти, затиснути, літати, сидіти, осісти, просити, позеленіти, білити, різати, зварити, мостити, замкнути, замикати, колоти, бити, виїздити, викликати.

Завдання 6. Відредагуйте словосполучення, замінивши невліастві українській мові дієприкметники.

Бувший однокласник, знеболюючий засіб, командуючий армією, біжучий рядок, усі бажуючі, виступаючий на семінарі студент, оточуюче середовище, головуючий на зборах, керуючий відділом, пануюча думка, кажучий промову, виконуючий роль, початкуючий поет, захоплюючий краєвид, ведучий архітектор, лікуючі властивості, хвилюючі враження, поважаюча себе людина, співаючий ректор, копіююча техніка, виступаючий на концерті співак, діюче законодавство, діюча речовина, діючі особи, нападаючі на сусідні країни, нападаючий футбольної команди, наступаючі на ворога війська, плаваючий на воді листок, плаваючий курс валюти, пояснююча записка, працююче населення, ріжучий інструмент, практикуючий лікар, узагальнююче слово, проживаючі у місті, відбілюючий засіб, координуючий орган, існуючий порядок, існуючі ціни, зібрання віруючих, багато відпочиваючих, ворогуючі сторони; колекціонуючий марки; координуючий комітет; переконуючий доказ; постійно діюча комісія; в слідує раз; існуючий устрій; заспокоюючий препарат; вимірюючий прилад; знаюча людина; хвилююча розповідь; домінуючий світогляд; правлячий клас; поступати слідує образом; головує на зборах; переважаюча більшість; потрясаючий ефект; наступаючий Новий рік.

Дієприслівник

Завдання 1. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники.

Бачать, виробляють, ходять, знають, пізнають, копають, ховають, ловлять, сідають, мають; зробив, покликав, написав, почув, зібрав, прийшов, ходив, запросив, відправив, похвалив; виконувати, перевіряти, ламати, захоплювати, повідомляти.

Завдання 2. Спишіть, замінюючи взяті в дужки дієслова дієприслівниками. Поставте, де треба, розділові знаки.

1. Андрійко село оббіжить, вернеться червоний (сміятися, пустувати). 2. А Василько буде хоч ціленьку ніч ту довгу зі мною сидіти, мене (слухати) та мені у вічі пильненько (дивитися). 3. Було як місяць у віконечко засвітить, Василько дивиться, очей не (зводить) (*3 творів Марка Вовчка*). 4. Часом Остап зупинявся (прислухатися, придивлятися) (*М.Коцюбинський*).

Завдання 3. Зберігаючи зміст поданих нижче речень, перебудуйте їх так, щоб у них не було дієприслівників.

1. Водяні млини, попритулювавшись до високого каміння, поховавшись під зеленими вербами, крутять день і ніч чорними колесами. 2. Студенти мовчки стоять, милуючись із зоряного неба, вдихаючи пахощі облиті дощем землі. 3. Христя, почувши нестямний голос, підійшла до дверей. 4. Романко зареготався, почувши бажання Семенова вчитись, але, трохи подумавши, згодився.

Завдання 4. Спишіть, виділяючи дієприслівникові звороти комами.

1. Літак пішов на зниження і незабаром злегка підскакуючи побіг на лижах і зупинився (*О. Донченко*). 2. Вузька стежка підбігла до кручі і повилась далі крутим берегом над річкою то видираючись на голі горби то ховаючись у низинах (*О. Донченко*). 3. Коні почувши волю шарпнули з копита, витяглися і помчалися стрілою наввипередки згинувши незабаром у густій куряві (*М.Коцюбин.*). 4. Атакуючи ворога бійці ще довго чули закличні звуки бойового сигналу. 5. Лише рілля в степу зберігши колір чорний його перелива у золото колось (*А Малишко*). 6. Роман хотів вирватися, але капітан міцно

струснувши його поставив на місце. 7. Ще хвилину люди стояли тихо немов не вірячи в розчарування немов чогось ще сподіваючись. (М. Коцюбин.). 8. Світить річка гуляючи заплавами зникаючи у маревах небосхилу (О. Гончар).

Завдання 5. Зредагуйте речення із дієприслівниками.

1. Виходячи з вагона, у моєї валізки відірвалася ручка. 2. На протязі зовсім короткого часу Василь Іваничук став самим відомішим шахматистом України. 3. Поскілки гість не знав української мови, ми почали розмовляти на російській. 4. Сидячи в автобусі, мені стало млосно й дуже заболіла голова. 5. Постовий міліціонер зупинив перебігаючого на червоне світло пішохода. 6. Наблизившись до села, уже почало темніти. 7. Наближаючись до моря, почувся плескіт хвиль. 8. Прийшовши до театру, вистава вже розпочалась. 9. Від'їжджаючи на відпочинок, школярів проводжали батьки. 10. Прочитавши книгу, мені сподобався головний герой.

Завдання 6. Від поданих слів утворіть усі можливі форми дієприслівників.

Їхати, проїхати, везти, привезти, ламати, ходити, залишати, вивчати, летіти, рости, хотіти, лити, вилити, виїжджати, м'яти, махати, махнути, синіти, посинити, оголошувати, оголосити, забивати, забити, розстилати, розстелити, сісти, сидіти, сідати, колоти, заплести.

Завдання 7. Редагування речень з дієприслівниками.

Скупавшись у холодній воді, у нього була ангіна. Зібравшись на спортмайданчику, почалося тренування. Не засвоївши добре правил вживання апострофа, у мене знову були помилки. Прослухавши передачу про Ліну Костенко, мені захотілося більше дізнатися про неї. Йдучи парком, привертають увагу засніжені ялини. Побачивши таку красу, моє серце сповнилося радістю. Закутавшись у шарф, мені стало тепло. Побувавши у фольклорній експедиції, нами було записано багато пісень. Читаючи роман, серце наповнювалося болем. Відпочиваючи на морі, всім дуже сподобалося. Шукаючи того будинку, нас застала ніч. Повернувшись зі школи, його радісно зустрів собака.

ПРИСЛІВНИК як самостійна частина мови

Завдання 1. *Визначте, від слів яких частин мови утворені подані прислівники. Які з них є омонімічними зі словами інших частин мови?*

Угорі, наліво, втрое, внічию, повік, лежачи, плавом, бурхливо, справа, позавчора, нехотя, напам'ять, попервах, по-братерськи, скраю, по-нашому, силоміць, учотирьох, додолу, досхочу, стрілою.

Завдання 2. *Прочитайте й знайдіть прислівники. Випишіть їх разом з тими словами, до яких вони відносяться, поставте до них запитання, визначте їх розряд.*

Джерело

Загубилось воно у заростях дубняка. Не знаєш — не знайдеш. Хіба що випадково. Струмочок від нього в'ється змієюю, живляться лісові трави. Нижче, метрів за сто від джерела, — зарості осоки з хвощем. Звичайна їх стихія — болото або мокрі луки. А тут гори. Через крони діброви ледве пробиваються сонячні відблиски.

Треба навчитися безпомилково знаходити їх. Як? Зовсім просто. Біля будь-якого стоку ледь помітна низина. Буйно ростуть трави. Хоч і вузькою смужкою, але ховають стік надійно. Придивіться уважніше. Нема поблизу — пройдіть трохи. Якщо знайдете в горах джерело, подбайте про нього. Розширте його, поглибте, дайте йому простір, щоб текло воно веселіше і давало життя лісу, птахам, звірині. А людям — свіжість, бадьорість.

Завдання 3. *Перепишіть прислівники, дотримуючись правил правопису.*

Час/від/часу, з/гори, на/ходу, на початку, до/побачення, до/дому, де/небудь, без/відома, на/бік, на/четверо, на/прощання, на/силу, чим/дуж, до/пари, на/весні, на/совість, рік/у/рік, видимо/не/видимо, в/обмін, по/моєму, по/суті, по/волі, в/головному, в/голос, на/славу, зі/зла, хоч/не/хоч, за/рахунок, в/розсип, у/вічі, без/сумніву, від/ранку/до/вечора, в/рівень, до/пори, на/відмінно, в/цілому, одним /один, по/всяк/час, на/гора, в/нічию, с/під /лоба, всього/на/всього, рано/вранці, що/правда, де/далі, слово/в/слово, до/смаку, на/завжди, на/скрізь, сам/на/сам, кінець/кінцем, на/гора, з/нічев'я, рано/вранці, довго/довго, любо/дорого, де/небудь, так/то, якимсь/от, по/святковому, по/ночі.

Завдання 4. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис прислівників.

1. Ще треті півні не співали, ніхто (ні)де не гомонів (Т. Шевченко). 2. Перший промінь вранішнього сонця (не)сподівано заглянув у вікно. 3. Легенький літній вітер (не)швидко відкотив пилюку за річку (Ю.Збанацький). 4. Навколо жито, тільки (не)подалеку гордо стоїть невисока крислата польова груша, кидає довгу тінь до села (Ю. Збанацький). 5. Я бачу — з жил (не)впинно кров тече (Леся Українка). 6. Було щось (не) вимовно радісне, життєдайне в цьому сонячному дощі... (О. Довженко). 7. Може, кому то й чудо буває, а мені (ні)звідкіля його ждати (Панас Мирний). 8. Він ясно розумів, що порятунку вже чекати (ні)звідки (М. Ткач). 8. Надворі було (не)жарко, а прохолодно.

Завдання 5. Утворіть форми вищого і найвищого ступенів порівняння від поданих прислівників.

Глибоко, широко, дешево, тонко, довго, легко, швидко, темно, сильно, гостро, добре, прекрасно, багато, якісно, смачно, холодно, гарно, весело, радісно, сміливо, уважно, чітко, погано, важко, щиро.

Завдання 6. Замініть наведені прислівники синонімічними без частки НЕ

Нелегко, незабаром, ненавмисно, недешево, небагато, невисоко, невгамовно, непередбачливо, невесело, невиразно, невідкладно, недорого, немало, недобре.

Завдання 7. Утворіть від поданих слів по два словосполучення, де б кожне подане слово функціонувало і як прислівник, і як інша частина мови.

Кругом, миттю, добре, на зло, до краю, в основному, в цілому, довше, найдотепніше, бігом, на совість.

Завдання 8. Перепишіть, розкриваючи дужки. Знайдіть прислівники й схожі до них сполучення слів. Поясніть їхнє написання.

1. Неосяжне зоряне небо розкрило (в) горі своє іскристе склепіння (З. Тулуб). 2. Рубаймо (в) горі шаблі, щоб нам стояти твердо і щоб дістатися (на) гору (Леся Українка). 3. Калина оглянулась на них раз і (в) друге (Є. Гуцало). 4. Можна вирушати (у) друге село (М. Коцюбинський).

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Завдання 1. Прочитайте вірш, випишіть із нього службові частини мови, розділивши їх на відповідні групи.

Я в білий гай зайшов
 Я в білий гай зайшов, немов у храм спокою
 Закинений в горах, у стороні чужій...
 Нависнув сніг важкий на вітах наді мною,
 Невже кадильний дим, блакитний та тонкий.
 Така тут тишина... І тільки шум прибою
 Шумить в душі моїй, як хвилі в бурі час...
 І лиш торішній лист зітхає під ногою
 Про день, що назавжди для нього вже погас.
 Ось царство сну і мрій... Задумались дерева,
 Мов білі велетні у чарівничім сні...
 Хай прийде знов до них зоря життя вишнева
 Чи защебече день в зеленій глушині...
 Хай вирве у зими холодне, гостре жало,
 Весняний милий день в звитяжному бою,
 І встане буйство трав, де мертве листя впало,
 Щоб юності віддати енергію свою.
 І попливуть в лугах полками хмар тумани,
 Щоб танути, як дим, у сонячнім меду.
 Холодний білий храм зеленошумним стане,
 Коли я в нього з піснею ввійду.

(В. Сосюра)

Завдання 2. Перепишіть, вибираючи з дужок сполучник. Свій вибір обґрунтуйте. Визначте, які смислові зв'язки виражають сполучники.

Січень (і, й) лютий, понеділок (і, й) вівторок, Микола (і, й) Іван, Олена (і, й) Оксана, Сергій (і, й) Тетяна, новий (і, й) старий, перший (і, й) другий, синя (і, й) жовта, тут (і, й) там.

Завдання 3. Відредагуйте неправильно побудовані словосполучення з прийменниками.

Знати по газетах, по цілих днях, добрий по натурі, по напрямку до лісу, заходи по перевірці, пропустив по хворобі, при вході, коса по пояс, ходити в школу, по замовленню.

Завдання 4. Напишіть слова разом, окремо або через дефіс.

Будь/що, все/таки, де/з/чим, що/до, що/ж/до, де/б/таки, аби/що, аби/коли, бозна/як, аби/то, як/от, знов/таки, все/ж, будь/де, будь/на/якім, де/б/то/не/було, звідки/небудь, як/раз, що/то/за, чий/небудь, будь/хто, хіба/що, от/таки, все/ж/таки але/ж, тоді/то, тоб/то, де/в/кого, ані/як, де/які, хтозна/де, де/небудь, що/до, все/таки, таки/зрозумів, як/от, що/ж/до, усе/ж/таки, що/хвилини, будь/де, ось/де, дарма/що, де/в/чому, аби/куди, будь/що/будь, будь/що, все/таки, де/з/чим, де/б/таки, аби/що, аби/коли, бозна/як, як/от, знов/таки, будь/де, будь/на/якім, де/б/то/не/було, звідки/небудь, як/раз, будь/хто, от/таки.

Завдання 5. Із поданими словами складіть речення або словосполучення так, щоб в одних вони виступали як прийменники, а в інших – як іменники чи прислівники.

Край, напередодні, на шляху, навздогін, поряд, коло, поверх, в галузі, остронь.

Завдання 6. Розподільний диктант. Сполучники сурядності й підрядності запишіть у дві колонки.

Але, щоб, коли, однак (одначе), то – то, тому що, аби, хай, чи – чи, так що, та (в знач. і), бо, дарма що, хоч – хоч, та (в знач. але), немов, і, незважаючи на те, що.

Завдання 7. Впишіть частки зі словами, при яких вони стоять, визначте їх роль у реченні.

Важка навіть голка для солдата в поході (О.Гончар.). І все-таки приїдь (Д.Павличко). Треба тільки уміти слухати (М. Коцюбинський). І степ-степ аж за обрій (А.Головко). І коли вже недоумство стане пережитком (М. Стельмах).

Завдання 8. Визначте службові частини мови за їх значенням, походженням та синтаксичною роллю у реченнях.

1. Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив (Сократ).
2. Слово – найтонше доторкання до серця (В.Сухомлинський).
3. Умій вчасно сказати і вчасно замовкнути (Народна мудрість).
4. Отакий-то наш отаман, орел сизокрилий (Т.Шевченко).
5. Не скорить серця ні злоба, ні туга (П.Скунць).
6. Із-за лісу, з-за туману місяць впливає (Т.Шевченко)

Завдання 9. Визначте вигуки у реченнях за їх значенням.

- 1.Ой, догнали літа мої на кленовім мості, ой, верніться, літа мої, хоч до мене в гості.
2. Гей, нуте, косарі, бо нерано почали.
3. Та орав мужик край дороги, гей, цоб! Цабе, рябий, тпру! Край дороги
4. Кру-кру! – лунає поклик журавлів, і слід по них в німому небі тане.
- 5.Овва! Маленька Миш спасає Льва!
- 6.Гу-гу-гу-гу! – застогнав пугач серед лісу.
7. О, якби я міг повернути неповторную юність мою.

Завдання 10. Запишіть речення. Підкресліть вигуки і звуконаслідувальні слова. З'ясуйте, за яких умов здатні вони виконувати роль членів речення.

- 1.Ви дізнаєтесь про зайця, який після бухгалтерового пострілу з страшним криком «н-н-няв!» вискочив аж на вершечок телеграфного стовпа.
- 2.А коли, не повезе, тобто, коли бах-бах! – і повз торбу, не сумуйте, старайтесь їхати чи йти з полювання повз базар...
- 3.Креслять тригонометричні фігури високо в небі запізнілі журавлі, запитуючи своїм «кру-кру»: - Чуєш, брате мій, товаришу мій? Відлітаємо!».

Завдання 11. Укладіть словничок вигуків, які є словами ввічливості, погрупувавши їх за різновидами етикетних фраз мовленнєвого етикету

СИНТАКСИС

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Завдання 1. *Запишіть словосполучення, визначте їх тип за морфологічним вираженням стрижневого слова.*

Колючий дріт, розгублений погляд, стояча вода, шиплячий звук, осіннім ранком, останній спізвився, занадто темно, дивилась весело, наковтавшись пилу, свої творці, три авторучки, багато студентів, двох лошат, з першим лютого, півтора року, заглиблений у себе, валяне сукно, здатність до виявлення, латані ниви, п'ятдесятьох учнів, його цікавить, завмираючі гуки, закривавлений від ран.

Завдання 2. *З'ясуйте, які пари слів є словосполученнями, а які — реченнями. Обґрунтуйте свою думку.*

Польові квіти; ростуть у полі; чудовий ранок; уранці прохолодно; чай — напій; чай у чашці; діти читають; читання книжки; жовте листя; жовтіє листя.

Завдання 3. *Знайдіть і виправте помилки. Поясніть правильність вимови і написання в українській мові.*

Підручник по літературі. Вчитися мові. Згідно розпорядження. Дякувати водія. В одинадцять годин. У ліс за грибами. Купити в розстрочку. Вниз по берегу річки. Вибачити товариша. Хворіти грипом. По законах природи.

Завдання 4. *Напишіть есе за опорними словосполученнями.*

Рідна мова; земля наших батьків; відважно боронити; захищати цінності; національна ідентичність; боротьба за майбутнє; незламність народу; історія країни; голос предків; козацьких дух; країна Героїв; мова Перемоги.

Завдання 5. *Відредагуйте запропоновані словосполучення. Позначте відмінок залежних слів.*

Вибачити колегу, дорікати Івана, сповнений смутком, хворіти грипом, кепкувати над Ігором, зневажати Петром, опанувати професією, навчити українській мові, одружитися на Олені, насміхатися над Вікторією, зраджувати Петрові, запобігати втрат, додержувати слову, дякуючи знанням, перетворити у посміховище, дивуватися з непогамованості, вчитися правді, дякувати Ірину за пораду, чекати на перемогу, зробити по замовленню фірми.

Завдання 6. Запишіть словосполучення, виділіть головне та залежне слово. Визначте тип підрядного зв'язку в словосполученнях.

Листя з дерев, схилені верби, працювати щовівторка, знайомий мені, три яблука, мільйон гривень, завмерти від хвилювання, листя каштанів, сукня із ситцю, приємний на вигляд, вірити в перемогу, продукція без браку, стежка від порога до воріт, п'яти велосипедів, гучніший голос, охочий до мандрівок, усмішка на вустах, живемо на Україні, кава по-варшавськи, місто Харків, блакить неба, плоди дубів, підніматися вгору, цукерки «Ластівка», інспектор з техніки безпеки, агент у справах продажу, майстерня для ремонту взуття, плідно працює, розмова пошепки, дівчина-студентка, вірний друзям, написав приятелю, поїзд з Луцька до Києва, любити малювати, зламаний бурєю.

Завдання 7. Відредагуйте словосполучення

Згідно договору; відповідно з інструкцією; не приймати участі; серцевий приступ; закривати крамницю; сповіщати про нараду; розложити книжки по полкам; великий об'єм матеріалу; завідуючий кафедрою; підписатися на газети; виключення з правил; вірно зрозуміти; вирішити задачу; скрутне положення; з біллю в серці; святкові міроприємства; прийти в сім годин вечора.

Завдання 8. Запишіть синтактичні синоніми до словосполучень.

Зразок: вхід заборонено — вхід заборонений.

Роботу виконано; площу відреставровано; завдання вказано; думку висловлено; план перевиконано; рішення прийнято; техогляд пройдено; за дітьми доглянуто; уроки зроблено; район забудовано; звіт підготовлено; страву подано; борщ зварено; гостей запрошено; яблука продано; нараду проведено; виставку підготовлено; ухвалу скасовано.

Завдання 9. Виправте помилки у словосполученнях.

Майстерня по ремонту одягу; бюро по працевлаштуванню; комітет по цінах; проректор по науковій роботі; екзамен по французькій мові; працюють по змінному графіку; прийшов по справі; школа по підготовці санітарів; кіоск по продажу квитків; лекції по математиці; по ініціативі дітей; по натурі він добрий.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

ТИПИ РЕЧЕНЬ

Завдання 1. *Визначте типи речень за метою висловлювання.*

1. В синьому промінні впали в трави тіні (Ков.) 2. Хто ж це біля столу з друзями сидить серед книжок? (Швець) 3. Нехай на серце ляже ваготою моя земля з рахманною журбою. 4. Хай сходить співом горло солов'я в гаю нічному... (В.Стус) 5. Чого тужба так серце тисне, немов чиясь рука німа? (Д. Павличко) 6. Оглянись із минулого в завтра! В кого справжні були ворога, той лиш друзів по-справжньому вартий (Чуб.) 7. Пишіть листи і надсилайте вчасно, Коли їх ждуть далекі адресати (Л.Костенко). 8. Та й чи можна словом описати, як людина простором хміліє? (І.Жиленко) 9. Тебе одну я серцем викликаю, одне ж бо тільки серце в грудях є! (Ющ.)

Завдання 2. *Прочитайте речення, змінюючи їхню будову та інтонацію залежно від мети висловлювання. Запишіть речення, поставивши потрібні розділові знаки.*

1. Ми йдемо на екскурсію! 2. Тут збираються гуртківці. 3. Твій брат студент? 4. Скоро весна настане. 5. Заходьте до хати.

Завдання 3. *Розділіть окличні речення за метою висловлення, визначте їх смисловий відтінок(горе, гордість, страх, обурення, зневага)*

1. Люблю я жить! 2. Скільки нас розгублено по місту! 3. Моя Вітчизна дорога, яка в тобі горить снага! 4. В тобі була надія материнства? 5. І чи потрібні двері, що не ведуть нікуди! 6. Чим врівноважити ту правду, що болить і відливається під серцем у набої! 7. Благословіть нас, матері, за рідний край життя не жаль нам! 8. Ну, а ти вже із нами пройди туя ниву!

Завдання 4. *Напишіть приклади кожного типу речення (розповідне, питальне, окличне, спонукальне) та поясніть, чому ви обрали саме цей тип.*

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Завдання 5. У поданих реченнях визначте підмет та присудок, назвіть засоби їх вираження

1. Традиційно осінь вважається порою статків (В. Скуратівський). 2. Шевченко звертався до всіх «в Україні сущих», аби кожен усвідомив себе сином цієї землі... (О. Шокало). 3. Семеро одного не ждуть (Н. тв.). 4. Я тебе шукатиму, шукатиму, я тебе чекатиму, чекатиму, я про тебе у людей питатиму... (С. Летюк). 5. А хтось ото візьми й пожартуй... (Гол.). 6. Ми будемо говорити і про наше Завтра, про наше Майбуття... (Цюпа). 7. Річечка, гублячись у зеленій низинній гущавині, біжить та й біжить собі (Козаченко). 8. Посеред неба гнеться на південь Чумацький шлях (Стельм.). 9. Заснути б отут просто неба, виключаючись з усього, що проймає серце неспокоєм і тривогою (Д.-Мих.). 10. Гучне «Ура!» пронеслося тоді над луками і впало в трав розморених дурман (Перв.). 11. Битися як риба об лід – жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні (Із словника). 12. Давно, давно, ще в пору колискову, блаженним безтурботним малюком я всмоктував у серце рідну мову з цілющим материнським молоком... (Луц.)

Завдання 6. Складіть речення (доберіть речення з художніх або публіцистичних текстів) зі складеним підметом, вираженням таким чином:

- 1) числівник (власне кількісний, неозначено-кількісний, збірний) + іменник у Н. чи Р. в. мн;
- 2) іменник, що має значення сукупності (зграя, група, отара, натовп, табун, гурт, стадо) + іменник у Р. в.;
- 3) іменник (займенник) у формі Н. в. та іменник в О. в. з прийменником у значенні сумісності;
- 4) іменники *половина, більшість, меншість, частина* + іменник у Р. в.;
- 5) іменник (займенник) у формі Н. в. + іменник (займенник) у Р. в.;
- 6) іменник зі значенням міри + іменник у Р. в.;
- 7) інфінітив (*бути, стати, здаватися, лишатися, залишатися*) + іменник в О. в.;
- 8) означальний займенник *все* + вказівний *це*.

Завдання 7. Перепишіть речення. Підкресліть граматичну основу. Визначте типи підметів та засоби їх вираження.

1. Маленькими віконечками убога хата дивилася на вулицю й припишкла. 2. Пилипкові очі блиснули одразу. 3. Щось насувалось грізне (С. В.). 8. Сумно, сумно серед неба сяє білолиций (Т. Ш.). 4. Не прийнялись три ясени, тополя всихала (Т. Ш.). 5. З ляком підвела старенька очі на молоду дівчину (О. Коб.). 6. Сидіти без діла — також важкий труд. 7. Петрів батіг примружив синє око (Л.Т.). 8. У темнім лісі, за горами Зібравсь усякий звір: Вовки, лисиці з ховраками, Зайці дурні, шкідливий тхір, І ще там деяких чимало (Л. Г.). 9. Яблука дозріли, яблука червоні! Ми з тобою йдемо стежкою в саду (М. Р.). 10. Оженивсь він із Оксаною (М. В.). 11. З журбою радість обнялась (О. Олесь.). 12. Оце твоє «хочу» і «можу» повинні узгоджуватися.

Завдання 8. Визначте способи вираження простого дієслівного присудка та можливі засоби його ускладнення.

1. З надвечір'я визирав ніч (В. Стус). 2. Нарешті підвівся, вломив дрівець на всохлому кущі черемхи й розклав багаттячко (Гр. Тютюник). 3. Якби мої думи німії На струни проречисті впали, Зійшлись би плачем мої струни І сміхом дитячим заграли (Леся Українка). 4. Тільки боріться! Віще слово ніколи не вмере (О. Ю.). 5. А клямка у мене перед носом стриб-стриб, клац-клац, а сніг у щілини пшак-пшак... 6. Тіні довшають та й довшають. 7. Пісня до роботи додає охоти (Леся Українка). 8. Сосни стали і стоять (О.Олесь.). 13. Мовчить, мовчить важке осіннє небо (Є. Маланюк).

Завдання 9. Підкресліть складені дієслівні присудки.

1. Картопля перестала сичати (Гр. Т.). 2. Над чорними очима молодиці металися, мовби хотіли полетіти кудись, розкрилені брови (М. С). 3. Тихо й нудно, і спека пекельна... Нікуди вже далі — ось-ось має щось трапитись (С. В.). 4. ...Темні очі його починали сяяти (О. Г.). 5. Хочу закінчити ще хоч одно оповідання (М. К.). 6. Марина продовжувала готувати сніданок (І. Вільде). 7. Я уявляю собі морську школу на високому березі. З усіх вікон мусить синіти море. 8. В'язати я не можу (Л. У.).

Вправа 10. Простежте, якими частинами мови виражено іменну частину складеного присудка. Яких відмінкових форм вона може набирати?

1. Двір був просторий, чистий, оплетений... 2. Біля присілка білояра пшениця була молода і вища, а горді соняшники стояли, як слов'янські вої, — щитами на схід (М. С). 3. Не смійтесь, я теж на бусла схожий такою ж любов'ю до отчого дому (А. М.). 5. Терпи, козаче, отаманом будеш. 6. Звуки теж бувають всякі — тільки треба уміти їх слухати. 7. Очі в Маланки стали налякані, круглі (М. К.). 8. Невпізнаним став Київ. 9. Сказано ж: солдатом не робишся, а робишся... (О. Г.). 10. Ти між зірками — одна (В. Сос).

Завдання 11. Поясніть вживання тире між підметом і присудком чи його відсутність.

1. Душа — дитя. 2. Світ мій без тебе — пустеля німа. Люба моя, ти моє життя. 3. Я пам'ятаю, знаю, що життя — одне, як свято... 4. Свято — жити. 5. Був образ ваш для мене бездоганим. Та образ — це не ви. 7. Це прощання, а не діалог. Це — вже не ти. 8. Вже ти й не ти без мене. 9. Не безнадія нас веде, а теплота. І тішити в душі святе — не марнота. Бо що ж із того, що на двох не спільний шлях?! Є спільне ж небо в нас і, ох, одна земля. 10. Голос — як промінь. Голос — мов доля. 11. Велике — почуття. Слова — завжди малі. 11. Мамо, бджілко невтомна, яка ти в мене красива! 12. Пісня і праця — великі дві сили! 13. Лиш боротись — значить жити (З тв. І. Франка). 14. Найбільше добро в кожного народу — це його мова. 15. Краса душі, краса любові — найвища на землі краса (В. Сос).

Завдання 12. Поясніть розділові знаки між підметом та присудком. Зробіть синтаксичний розбір головних членів речення за поданою схемою.

1. Кожен з нас повинен дбати про мову, бо «мова — це спадщина, нагромаджена для нас десятками поколінь». 2. Мова — знаряддя мислення. Поводитися з мовою як-небудь — значить і мислити як-небудь: неточно, приблизно, неправильно. 3. Людина, байдужа до рідної мови, — дикун. Вона шкідлива вже тому, що байдужість до мови пояснюється її цілковитою байдужістю до минувшини, теперішності й майбутності народу. 6. Я без тебе, мово, — Без зерна полова, Соняшник без сонця, Без птахів діброва. Як вогонь у серці, Я несу в майбутнє Невгасиму мову, Слово незабутнє. 7. Як гул століть, як шум віків, Як бурі подих — рідна мова, Вишневих ніжність пелюстків,

Сурма походу світанкова, Неволі стогін, волі спів, Життя духовного основа. 8. А поезія – то ж мова душі людської, поезія – то музика слова. І її не можна не любити. 9. Казка – це свіжий вітер, який роздмухує вогник дитячої мрії і мови. 10. Любить свій край – це для народу жити, Боротися за юне, за нове. Любить свій край – це значить все любити, У чім його святе ім'я живе.

Схема розбору

Речення для аналізу.

Граматична основа речення.

Підмет. Морфологічне вираження (частина мови, форма).

Тип підмета за складом.

Присудок. Морфологічне вираження.

Тип присудка за складом.

Узгодження присудка з підметом.

Розділові знаки.

Зразок розбору:

Ці квіти – спогади про світлі дні (Олесь).

Квіти – спогади – грамат. основа реч., квіти – підмет, виражений іменником у формі Н. в. мн., простий, спогади – присудок, виражений сполученням нульової зв'язки з іменником у формі Н. в. мн., складений іменний, узгодж. У відмінку та числі, тире між підметом та присудком з опущеною дієслівною зв'язкою.

Завдання 13. Складіть (доберіть з художніх або публіцистичних текстів) речення, в яких підмет або присудок виражалися б незмінними частинами мови. Поясніть зв'язок присудків з підметами.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Завдання 14. У поданих реченнях знайдіть додатки. Визначте, які з них прямі, а які непрямі.

1. Вітер розвіває на ній крапчасту хустку. 2. Мар'ян кладе дрівця в піч, виймає з кишені кресало, кремінь і губку. 3. Два третього не чекають. 4. Соломія не одривала очей од берега (М. К.). 5. Ти співала мені в сині ночі люлійних пісень, ти в любистку мене у хатині похилій купала (В. Сосюра). 6. Випрямилась, довго й пильно дивилась на Чіпку, немов вивідувала правди (П. Мирний). 8. Вона пішла до сусідів поради просити (Т. Шевченко). 9. А мені, може, просто хочеться щастя, тугого й солодкого, як шоколад (Л. Костенко).

Завдання 15. Підкресліть у реченнях додатки, поясніть, чим вони виражені.

1. Він заговорив дрібно й сердито, наговорив синам сім мішків гречаної вовни, незважаючи на святу п'ятницю (І. Нечуй-Левицький). 2. Нам нема ні впину ані меж, лиш в труді натхнення ти знайдеш (В. Сосюра). 3. В усмішку теплу склались губи, і день в очах його розцвів, над ним димлять заводів труби, гудуть мотори літаків (В. Сосюра). 4. Як любо йти коханою землею і рідний вітер пити без кінця (В. Сосюра). 5. Протягли своє «ку-ку-рі-ку!» горласті півні (Панас Мирний). 6. Недавно в шпиталі я прочитав «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (М. Стельмах). 7. Андрій згадував колишнє (М. Коцюбинський).

Завдання 16. Побудуйте 10 речень, у яких подані слова виступали б у ролі підмета і прямого додатка. Підкресліть ці члени речення.

Знання, урок, море, місто, сіль.

Завдання 17. Визначте прямі й непрямі додатки. З'ясуйте, які члени речення та які частини мови керують додатками.

1. Пахне огірками, старим неретом волока, хлібом, батьком і косарями, болотом і травами... (О. Довженко). 2. Хмари снігу свистіли над усім безмежжям рідного краю — ласкавого й суворого, але завжди дорогого серцеві (О. Донченко). 3. Якийсь тихий спокій вас обіймає (Панас Мирний). 4. У мене нема тут знайомих (М. Коцюбинський). 5. Сиджу я під вербою, стережу

рушники та крадькома од хазяйки вишиваю хмелем собі сорочку (І. Нечуй-Левицький). 6. Не хились додолу, зраджений козаче, про лиху пригоду навіки забудь, найлютішу муку серце переплаче... (П. Грабовський). 7. Отож ми проїхали добрих п'ять верст, поки побачили, врешті, село (М. Коцюбин.). 8. Перехрестився неборак, коня найкращого сідлає і скаче в Київ (Т. Шевченко).

Завдання 18. Виділіть у поданих реченнях другорядні члени речення. Розмежуйте означення та додатки, поясніть, чому.

1. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополлю до самого долу (Т. Шевченко). 2. Химерними візерунками лягли на шлях тіні акацій (О. Гончар). 3. Молодь заповнила невеличку кімнату вчительки (О. Войченко). 4. Пишається проти сонця гай, увесь у блискучих краплях, як у дорогому намисті (С. Васильченко). 5. Поспішаючи, кудись ховаються останні шуми й гуки довгої літньої днини (С. Васильченко). 6. Ще чути бурі десь шалений клетіт (Г. Коваль). 7. Іду майданом, розгортаю листя і слухаю вечірній спів соборів (І. Жиленко). 8. Хто в дикий вихор гопака втіляв життя назустріч степу (Є. Маланюк).

Завдання 19. Випишіть узгоджені і неузгоджені означення разом з означуваним словом, з'ясуйте їх морфологічне вираження.

Тільки рішуча активізація культурної діяльності, художньої і наукової творчості в усіх сферах народного життя зможе надати процесові українського відродження реальної дійової сили, піднести українську націю на вищий рівень цивілізованості. Наша культура багато має зробити, щоб звільнити кожного від комплексу меншовартості, пробудити в усій людині України почуття національної честі і самоповаги. Звичайно, нелегко одразу психологічно змінитися людям, які упродовж багатьох літ почували себе зеками. Той, чиє життя минало в атмосфері репресій, утисків і принижень, має виявити неабияку силу духу, щоб сприйняти нову історичну ситуацію, звикнути до нового мислення і реально виявити себе в ньому. Маємо всі, відкинувши сумніви, усвідомити, що сьогочасна історія справді дає шанс нашій нації відродитись, зміцнитись духовно, повністю виявити свій творчий, інтелектуальний і мистецький потенціал. (За О. Гончарем)

Зразок

Пишині (які?) рукава – узгоджене означення, виражене прикметником нестягненої форми, узгоджується означуваним словом у роді, числі та відмінку.

Завдання 20. У поданих реченнях замініть, де можна, узгоджені означення неузгодженими.

1. Міцні Олегові руки підкорили собі човен (Д. Бедзик). 2. На гірських вершинах нависли димні хмари (О. Гончар). 3. Тепер Юрко сидить на березі і вдивляється в морську далечінь (О.Донченко). 4. Василева мати йшла на станцію по воду (О. Бойченко). 5. За Джериною хатою, під старою грушею, на зеленій траві спав молодий парубок, підклавши під голову білу свиту. 6. На Миколине щастя, один скрипчинський парубок посватав вербівську дівчину (І. Нечуй-Левицький). 7. Першою такою колючкою в Чіпчинім житті була смерть бабина. 8. Казочки бабусині, при самотньому житті, осторонь од товариства, пластом дожилися на дитячий розум (Панас Мирний). 9. Гірським ключем він пахне і глищею густою, оцей карельський вітер, запеклий сніговій (М. Бажан). 10. Стояла удовина хатка на луці під горою (М. Вороний). 11. Ламкий юначий голос гасне за крок (П. Гуріненко). 12. Доторкнувшись до яблуневих віт — і в дорогу до вершин зберуся (А.Чубинський). 13. Вербовий гай на тім боці повивсь у темряву, почорнів, блакитні гори стали синіми та хорошими (М. Коцюбинський). 14. Золотий навскісний промінь підпалив мою герань (І. Жиленко).

Завдання 21. Доберіть із творів сучасної художньої літератури п'ять речень з неузгодженими означеннями. Чим вони виражені?

Завдання 22. Перепишіть речення. Підкресліть прикладки, поясніть, до якого слова вони відносяться і чим виражені.

1. Повернулися додому п'ять братів, п'ять братів-богатирів із боїв (В. Бичко). 2. Чим тобі, любий краю, віддячу, де слова-самоцвіти зберу (Л. Дмитерко). 3. Зацвіла весна, та весна красна, квітом-цвітом простелилась до села (А.Малишко). 4. І тополя шепче, горнеться до матері-землі (А. Малишко). 5. Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина (Т. Шевченко). 6. Вдяг ясен-князь кирею золоту, а дика рожа — буйнії корали (Леся Українка). 7. Десь-не-десь лежали на землі дерева-великани, підриті й поборені віком або розколені громом (О. Кобилянська). 8. Ой, який же ти став тепер, мій лісу-брате! (О.Десняк) 9. І, може, зустрінеться пісня моя самотня у світі з пташками-піснями, то швидко полине тоді тая гучная згря далеко шляхами-тернами (Леся Українка). 10. Десна-красуня горне свій гнучкий стан до Дніпра-Славути (І. Цюпа).

Завдання 23. У поданих реченнях знайдіть прикладки; де треба, поставте дефіс або лапки; обґрунтуйте вживання їх.

1. Університет Києво-Могилянська академія знову відчинив свої двері для абітурієнтів (Газ.). 2. Фільм Тарас Бульба має бути романтичним, як романтична і хвилююча сама повість (Довж.). 3. І гірко плаче Ярославна в Путивлі граді на валу (Мал.). 4. Шуми, Славутичу ріко, Ростіть, дерева юні, гінко... (Рил.). 5. Ой сонечку батечку, догоди, догоди! А ти, земле матінко, уроди, уроди! (Олесь). 6. Роман Уласа Самчука Марія – перший в українській літературі художній твір про примусову колективізацію, так зване розкуркулення справжніх господарів землі, трудівників хліборобів, про голодомор тридцять третього року. Написаний він у високому стилі хроніки життя жінки селянки, яка мимохіть підноситься до символу України (С. П.).

Завдання 24. Перепишіть речення. Підкресліть обставини місця. Над обставинами напишіть питання, на які вони відповідають. З'ясуйте спосіб морфологічного вираження обставин.

1. Бреду обніжками й житами. (М. Д.-Х.). 2. Понад гаєм, над водою стеляться тумани (Г. Барв.). 3. Як колись, в цей провулок, садами я повз верби пройшов, через гать... (В. Сос). 4. З надвечір'я визирає ніч. У вікнах всесвіт сліп. Вулицею здибають тебе незнайомі люди (В. Ст.). 5. Обабіч Пруту туляться одне до одного тісні села покутські (М. К.). 6. Ми житами підемо по стежині (М. Шост.). 7. Віддалеку побачив рідну хату (В. Ш.).

Завдання 25. У поданих реченнях знайдіть обставини мети. З'ясуйте, якими частинами мови та формами вони виражені.

1. Живи, Україно, живи для краси, для сили, для правди, для волі (О. О.). 2. Збіжжя стелилися чудові на паску, на коровай (Б. Л.). 3. А я піду за волю проти рабства, я виступлю за правду проти вас! (Л. У.). 4. ... Я все стерплю ради дітей! (І. Котл.). 5. Для нього [щастя] віддавали все найдорожче, губили себе і других, сльози й кров лились річками во ім'я його (Л. У.). 6. Тепер от вийшов землю культивувати (О. В.). 7. Овечата ледве сновигали по траві, шукаючи тіні.

Завдання 26. Знайдіть у поданих реченнях обставини причини. З'ясуйте спосіб вираження їх.

1. Вітер віє-завиває, аж стогне спересердя (М. І.). 2. Мабуть, захотілося небові десь там, унизу, у Бессарабії порахуватися з Іваном через його Марію, бо на Йвана усі ляки, що горох до стіни (В. Лев.). 3. Повільно повзуть трактори один по другому, мов по черзі, псуються і відходять на сторону (У.С). 4. Гірко жилося Тарасові в рідній сім'ї через злидні та недостачі (Т. М.). 5. Ріка лякала людей не від своєї примхи, а зі страху перед небом (В.Лев.). 6. Скривлене коліно нисє, але згарячу він ще не відчуває різкого болю (Я. Кол.). 7. Роман, по молодості, і не догадався збагнути тривогу матері. 8. Зашуміла вода на низині, шукаючи виходу (Я. М.).

Завдання 27. Підкресліть і схарактеризуйте обставини умови та допусту.

1. При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий риск не страшний (Л. У.). 2. Незважаючи на спеку й духоту, косарі співали косарських пісень; їх голоси змішувались з пташиним щебетанням, з тріщанням трав'яних коників (І. Н.-Л.). 3. Й уже усенький світ їй би [душі] облітати, обмацати, осягнути, аби нагадати тобі та й собі, що, попри буденні потреби, є ще й вищі, духовні, без яких їй жити якось не зручно (В. Лев.). 4. Незважаючи на таку рань, було вже зовсім тепло (О. Г.). 5. Лежавши на печі, держави не збудуєш (М.Д.-Х.).

Завдання 28. Знайдіть обставини способу дії. Поясніть, чим вони виражені. З'ясуйте їх семантичні відтінки.

І. 1. На клумбах, загонисто, розмашисто, закинувши назад голівки, мріють в безсоромній знемозі тюльпани, півонії, півники (В. В.). 2. Сірі, ледве помітні в тумані плавні непривітно шуміли (А. К.). 3. Дорога текла втомлено, мов ріка. 4. Валка тоді розсипалася по степу й сунула цеп за цепом усе ближче (А. Г.). 5. Над бором хмари муром (Я. Т.). 6. Може, моя то Вкраїна біліє черідкою хат (Л. К.). 7. Васирина розходилася у танцях. Вона то плавала лебедем, то йшла павою, то пурхала метеликом, то линула ластівкою (І. Н.-Л.).

Завдання 29. Підкресліть всі обставини. Визначте їх групи за значенням та способом вираження.

1. Не раз, заблудившись, наважання йшли мандрівники тайгою, намагаючись знайти правильний шлях (О. Донч.). 2. Обабіч громадяться, мчаться в безвихідь тіні прадавніх століть (А. Б.). 3. Та й жив ти не в трояндовім вінку, Лаврового по правді заслуживши (А. Р.) 4. Дивлячись униз, бачили безодню. 5. Давно минув той час, коли ти бігав по селу разом із хлопцями, заглядав у криниці, шукаючи найглибшу, кричав у їхні душі, в їхню безодню, в їхню таємницю, прислухаючись до тих незрозумілих і бентежних у своїй незрозумілості відповідей, які давали криниці (Є. Гуцало).

Завдання 30. Зробіть синтаксичний розбір другорядних членів речення за схемою.

1. Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки (Л. Укр.). 2. Чудова мрія, розкішна та ясна, Кохано в ту ніч обгорнула мене (Л. Укр.). 3. Над зеленими нивами тремтіло гаряче повітря (Коцюб.). 4. Над берегом висів солоний туман од дрібних бризків (Коцюб.). 5. Обов'язком загнuzдана свобода не визнає ніяких виправдань (Л. Кост.).

Схема розбору:

Аналіз другорядних членів речення:

Означення:

- а) узгоджене / неузгоджене;*
- б) з яким словом пов'язане;*
- в) тип підрядного зв'язку з означуваним словом;*
- г) чим виражене.*

Додаток:

- а) прямий / непрямий;*
- б) обов'язковий / необов'язковий;*
- в) тип зв'язку;*
- г) з яким словом пов'язаний;*
- д) чим виражений.*

Обставина:

- а) тип за значенням;*
- б) з яким словом пов'язана;*
- в) тип підрядного зв'язку зі словом, до якого відноситься;*
- г) чим виражена.*

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання 31. Прочитайте речення, визначте, які з них односкладні, а які — двоскладні, поясніть, чому.

1. Один з останніх його рейсів був винятковим (*О. Гончар*). 2. Погане літо, не було врожаю (*Л. Костенко*). 3. З самотності на ціле татарське село кав'ярні дуже добре видно було і море, і сірі піски, берега (*М. Коцюбинський*). 4. Вас сіпнуло; ви кинулися, наче проснулись, розкриваєте очі (*Панас Мирний*). 5. Мене любили, я любив — і це найбільше в світі щастя (*М. Стельмах*). 6. На морі здіймалися великі хвилі (*І. Багмут*). 7. Сіяли всю ніч (*О. Гончар*). 8. Спросоння озвалися качки, скинулася риба, попливла купина, од якої повіяло татарським зіллям (*М. Стельмах*). 9. Холодом з долини тягне вітровій (*О. Ющенко*). 10. Неоране поле жовтіє. Смолою пахне дощок білий ряд (*В. Сосюра*). 11. Ївга стоїть, як дерев'яна, труситься, а в очах жовтіє (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 12. І пахне житом молодим, і рибним виловом багатим (*А. Малишко*). 13. Пахне кропом село, полином і катраном (*М. Луків*).

Завдання 32. Випишіть з тексту означено-особові речення, підкресліть у них головний член і поясніть його морфологічне вираження.

1. Не завидуй багатому: багатий не знає ні приязні, ні любові — він все те наймає (*Т. Шевченко*). 2. Як парость виноградної лози, плекайте мову. Пильно й ненастанно політь бур'ян, чистіша від сльози вона хай буде (*М. Рильський*). 3. Як зараз бачу: з-за ріки — дві кручі, наче маяки: одна зелена, чорна друга... (*А. Малишко*). 4. Дишеш і не надишешся тим чистим і пахучим повітрям (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Відмикаю світанок скрипічним ключем (*Л. Костенко*). 6. Ідеш, ідеш, а ще й не половина, ідеш, ідеш, хоч добре, не один (*Л. Костенко*). 7. Не потрапили на Січ і на третій, і на четвертий день, а десь тільки аж через тиждень (*П. Панч*). 8. З россою в лузі не зів'яну (*Леся Українка*). 9. І знов лечу (*Т. Шевченко*). 10. Вийду в степ, чи зупинюсь у полі — скрізь високі предківські могили (*М. Луків*). 11. Мої любі, до мене ходіть! Я сама. Поговоримо думами тихо (*Леся Українка*). 12. Подбати мушу про якусь копійку (*Л. Костенко*). 13. Бережіть це життя. Іншого ви не знали, того, що гнало нас із торбами по світу. Тож — бережіть (*О. Гончар*).

Завдання 33. Прочитайте неозначено-особові речення. Знайдіть головний член у реченнях, з'ясуйте його морфологічне вираження.

1. Покромсали життя моє на частки, на тьмяну січку слів і суєти (Л.Костенко).
2. Лиш виведуть те слово із тої в'язі літер, а слово ж безкоріння, покотиться, втече (Л. Костенко). Либонь і правду кажуть про гуцула (Леся Українка).
3. Нас зустрічають хлібом-сіллю (Леся Українка).
4. Отож у темін зореви на в'ялу, скошену траву його поклали у stodoli, забинтували груди кволі (А. Малишко).
5. Об тій порі знайшли їх трьох в оцій долині (А. Малишко).
6. Йому скрутили руки і здали (Л. Костенко).
7. Чи хоч пучечок тої калини мені на груди покладуть (Л. Костенко).
8. І це було в той год страшний, коли п'яťох старшин козацьких розіп'яли (Л. Костенко).
9. Людей підняли по тривозі за кілька хвилин і вишикували вздовж огорожі (В.Козаченко).
10. Посадили над козаком явір та ялину (Т. Шевченко).
11. Весною в селі встають рано (Гр. Тютюнник).

Завдання 34. Перепишіть односкладні речення, згрупувавши їх за типами у такій послідовності: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові.

1. Той монастир недавно збудували (Л. Костенко).
2. Дивишся і не надивишся, дишеш і не надишешся тим чистим, гарячим і пахучим повітрям (Леся Українка).
3. Його сховали на горище, і ранок змив його сліди (А.Малишко).
4. За правду, браття, єднаймося щиро (Леся Українка).
5. Тут же, біля лікарні, розкладають вогнище, варять картоплю (В.Козаченко).
6. Коли зважуєшся на сей крок у житті, чого ж було стояти на колінах (Леся Українка).
7. Забуду моря віщий шум чи юнь, даровану годами (А.Малишко).
8. У дверях спинились, обернулись до вітчима (Леся Українка).
9. Куди не глянеш в даль оцю окресну — тут споконвіку скрізь лилася кров (Л. Костенко).
10. Стою — мов скеля непорушний (П.Тичина).
11. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки (І. Нечуй-Левицький).
12. Мої муки, мої люті, в хмарі заховаю (Т. Шевченко).
13. Не сумуй одна, не журись одна (А.Малишко).
14. Чи не піти лишень на шлях, подихать на роздоллі, в зеленім гаї, по полях та пошукати долі (П.Грабовський).
15. За що, не знаю, називають хатину в гаї тихим раєм (Т.Шевченко).

Завдання 34. Прочитайте безособові речення, знайдіть у них головний член, поясніть його морфологічне вираження.

1. Проса покошено (М. Рильський). 2. Мело, крутило, скаженіло, огортаючи присмерками весь край (О. Гончар.). 3. Надворі було тихо, як у хаті (І. Нечуй-Левицький). 4. Я слухаю ці розмови під дубом, і так мені чогось робиться тоскно, так жалко, що світ споганіє, поки я виросту, і не буде вже сінокошу тоді, ні риби (О. Довженко). 5. Сіро і сумно ставало на заході сонця (М. Коцюбинський). 6. Далеко за річкою горіло і в шибці жевріло, переливалось, палахкотіло (О. Гончар). 7. Кожній людині відкрито в нас дорогу — твори, дерзай (О. Бойченко). 8. Дітям спочатку було дуже чудно (І. Нечуй-Левицький). 9. Між будинком та брукованою вулицею розбито мальовничий палісадник (Іван Ле). 10. Знов повіяло в душу весною, хоч кругом ще біліють сніги (П. Грабовський). 11. І раптом повстанців не стало (Іван Ле). 12. Кілька днів підряд мело дрібненьким колючим сніжком (В. Козаченко).

Завдання 35. Встановіть тип односкладних речень. Визначте, якими формами виражених у них головний член.

1. Страву варять півгодини, потім подають на стіл. 2. Вчи дитину не штурханцями, а хорошими слівцями. 3. Пісні слова не викинеш. 4. Діло знай, а правду пам'ятай. 5. Любиш поганяти, люби й коня годувати. 6. За цю науку цілуйте батькам руку. 7. Як робимо, так ходимо, як дбаємо, так маємо. 8. Знайшов — не скач, згубив — не плач. 9. За одного битого двох небитих дають. 10. Що вимовиш язиком, то не витягнеш і волом (З н. тв.). 11. Зрябілий пагорб. Всохлі небеса. Ячмінь. Маслини. Ящірки. Ожина (М. Вінгр.). 12. Сонячно. Сонячно. Серпень. Спочин. Спочинок. Стерня (В. Мордань).

Завдання 36. Прочитайте речення. Замініть, де можливо, безособові речення особовими, порівняйте способи вираження головних членів у них.

1. Заморосило осінь у сльозу (Л. Костенко). 2. Заграли знову труби до походу, війнуло громом з Тясмина-ріки (Л. Костенко). 3. Скасовано угоду (Л. Костенко). 4. Швидко розвиднілося (Леся Українка). 5. Нанесло гори піску (Н. Рибак). 6. На сизих луках скошено отаву, і літо буйно в береги ввійшло (М. Рильський). 7. Йому так гарно, та смачно світом дрімається (Панас Мирний). 8. Пахло чебрецем, свіжою травою (А. Шиян). 9. Чудово, просторо, радісно на придеснянських луках (Ю. Збанацький). 10. Куди не глянь — скрізь розвернулося, зацвіло цвітом (Панас Мирний). 11. В селі оголошено воєнний стан (В. Козаченко). 13. У Пилипка аж похолонуло в грудях (А. Головка).

Завдання 37. За поданим початком продовжіть розповідь (на три хвилини виголошення), використовуючи лише односкладні речення (різних типів).

Ось ранок... Ясний та погожий ранок після короткої ночі (Панас Мирний).

Завдання 38. Зробіть синтаксичний розбір односкладних речень.

1. Рости, живи – і знай, що людська мисль, що людська творчість – це найбільша мука (М. Рил.). 2. Друга пізнають у біді (Н. тв.). 3. Дихалося вільно, йшлося по землі легко (Зб.). 4. На язиці густо, а на ділі пусто (Н. тв.). 5. Не треба, не треба, не треба Ні болів, ні мук, ні страждань. Отак би під банею неба Стрічати заграви світань (Дмитер.). 6. Залило водою луки, залило... (Сос.). 7. Без гожих днів не бути літу, де б гнулись трави й комиші, а без дощів немає цвіту і сад неначе без душі (Мал.). 8. Червоні маки, полум'я весни. Вони цвіли так коротко, так мало! (Забаи.). 9. Як любо весною, як любо (Сос.). 10. У лісі яличку зрубали... (Павл.).

Схема розбору

Головний член односкладного речення.

Форма вираження головного члена.

Наявність другорядних членів.

Якщо ускладнене, то чим.

Тип односкладного речення

Чи можлива синонімічна заміна односкладного речення на двоскладне?

Як змінюється при цьому значення речення?

Зразок розбору

Поглянь, товаришу, поглянь На лан, на сад, на світлий Київ (М. Рил.).

Поглянь. 2-га ос. одн. наказ. спос.

Однорід. непрям. дод.

Звертання.

Означ.-особ. – гол. чл. 2-га ос. одн.

Можлива

Конкретизує особу, втрачає відтінок узагальнення.

Завдання 39. *Де треба, на місці пропущеного члена речення поставте тире. Поясніть пунктограму, назвіть пропущений член речення.*

1. Хто золоту порве струну, коли у гуслях дух Боянів?.. (М. Рил.). 2. У літописах, давніх книжках знаходимо цілі розсипи влучних образних висловів, у яких мудрість предків, життєвий досвід, правила буття (Журн.). 3. Навкруги пшениць колосся В рамці сонячного дня (Ющ.). 4. Весна багата на квітки, а осінь на сніпки (Н. тв.). 5. Квіти волошок дарували людям блакитний, м'ята й вероніка зелений, чорниці червоний колір (Із підручника). 6. Вербки над ставом похилилися... Оселі й стежки в лопухах (Панч.). 7. Хвилини здаються тобі за години, години за дні, дні за роки (Мирн.). 8. Добрі діти доброго слова послухають, а лихі і дрючка не бояться (Н. тв.). 9. Із поля дівчина утомлена прийшла і, хоч вечеряти дбайлива кличе мати, За сапку і в квітник, де рожа розцвіла, Де кучерявляться куці любистку й м'яти (М. Рил.). 10. Чимало прізвищ пов'язано з різноманітними професіями. Згадаємо, що бондар виготовляв бочки, стельмах вози, гончар вироби з глини. От і маємо: Бондарчук, Бондаренко, Гончар... (Сл.).

Завдання 40. *Розіграйте діалог, використовуючи такі нечленовані речення:* Атож! Добре. Звичайно. Е. ні! Так. О ні! Невже? Хіба? Овва! Годі! Гайда! Привіт! На все добре!

Визначіть типи речень за значенням (стверджувальні, заперечні, спонукальні, питальні, емоційно-оцінні чи слова-речення, що виражають вітання, прохання, подяку, вибачення).

Завдання 41. Дайте відповідь на запитання, які речення не можна віднести до нечленованих. Доберіть з творів художньої літератури п'ять таких речень. Поясніть.

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання 42. *Поставте розділові знаки при узагальнювальних словах та між однорідними членами речення.*

1. Тільки й порушують тут інколи тишу цих неосяжних просторів вибухи страшної сили, бо все тут призначене для ударів для влучань для попадання в ціль. 2. Безжиттєве несправжнє примарне все тут і біленькі реактивні винищувачі, що розпластано принишкли серед трав... і чорні грузовики що ген-ген темніють розкидані по степу між ракетами... і самі ці обеліски-ракети. 3. Люди обличчя одежина різноголоса птиця у садках квітки кошики сіно риба овочі дошки віршовки дьоготь ягоди віники усе двигтить мішається миготить зникає і знов показується проти очей. 4. Тихо тепло й скрізь червоно на небі на узгір'ях і на воді. 5. В тебе все й так було кохання увага друзі навчання перспектива.

Завдання 43. *Зробіть синтаксичний розбір речень з однорідними членами за поданою схемою.*

1. Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням (І.Н.-Лев.). 2. У добу духовного й національного відродження ми маємо можливість неупереджено й розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої драматичної історії. 3. Організація, повноваження і порядок діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади визначаються Конституцією і законами України (З Конституції України). 4. Воно [слово] вмить змінює настрій, робить щасливим або ж нещасливим, радісним чи пригніченим. 5. Корнелія стояла на колінах і плакала (М. Матіос). 6. Сонце наче перечепилося за шпиль вежі і ніяк не могло перейти полудня (Л. Романч.). 7. Вона казала і про свої сумніви, і про пошуки, і про наляканість (О. Комп.).

Схема розбору

1. Загальна характеристика простого речення.
2. Які слова є однорідними членами речення?
3. Якими членами речення є однорідні члени (підмети, присудки, означення – узгоджені, неузгоджені, – додатки, обставини)?
4. Чим поєднані між собою однорідні члени (інтонацією, сполучниками, інтонацією й сполучниками)?
5. До якого слова в реченні вони відносяться?
6. Обґрунтування розділових знаків.

Зразок розбору

Вересень плив у небі голубими човнами погожих днів, відлітав журавлиними зграями у теплі краї (І. Цюпа).

Речення – розповідне, неокличне, просте, двоскладне, поширене, повне, ускладнене однорідними членами речення; плив, відлітав – однорідні члени речення, присудки, виражені дієсловами минулого часу, чоловічого роду однини, поєднані інтонацією, відносяться до слова вересень (підмет); кома – між однорідними присудками.

Завдання 44. Перепишіть речення з відокремленими членами. Вкажіть синтаксичну функцію відокремленого члена.

1. Легкий, пухкий попільець ляже, вернувшись, в рідну землю, вкупі з водою там зродить вербицю (Л. Укр.). 2. Перелякана, змерзла, замурзана печеною на угіллях картоплею, притискаючи до грудей свій згорток, вона відчайдушно пручалася. 3. Онуфрій обережно взяв її долоню в свою, торкнув шкарубкою пучкою перстень-змійку. 4. А коли говорили – Софія мале що розуміла, крім слів про ту саму літургію, якої, втім, не розуміла дотепер. 5. Повітря, насичене п'яним запахом весняного цвітіння, бентежило юнацьку розтривожену душу... 6. В історії людської цивілізації нелегко віднайти народ, подібний нашому, який, маючи тисячолітню традицію державотворення, збагативши вершини людського поступу самотньою культурою, протягом століть опісля був позбавлений права знати правду про себе.

Завдання 45. Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Поясніть умови відокремлення або не відокремлення означень.

1. Неначе білими снігами стоять обсіпані сади. 2. Були у тій пісні і россою вмиті світанки і тихі сині надвечір'я і гомінливі сонячні дні і духмяні зоряні ночі рідного лісу. 3. Це були останні квіти. Напівзасохлі поруділі вони все-таки були дорогими, як спомини про весну і літо. 4. Урочисто гула рожева яблуня вся виповнена бджолами й сонячним могутнім світлом. 5. Потомленим виснажливим людям потрібна була пісня бойова бадьора щира. 6. Шлях широкий покритий талим снігом гадюкою поп'явся на гору. 7. І опинився горщик золотий між череп'яними горшками щербатий і кривий з розбитими боками. 8. Покинута людьми на довгі дні дорога помирає в бур'яні, а шлях живий горить, та не згоряє...

Завдання 46. *Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені прикладки, поясніть пунктограми.*

1. Природний співак він любив пісні і в душі пишався своїм артистичним хистом (В. Дяченко). 2. До нашого часу збереглася в Чернігові Чорна могила слов'янський курган X століття. 3. Я тільки тепер побачив село нужденну купку солом'яних стріх. 4. З-поміж письменників, яких вам доведеться читати, ви неодмінно запам'ятаєте Івана Андріановича Багмута відомого українського письменника лауреата премії імені Лесі Українки. 5. Від Полтави невіддільна постать зачинателя нової української літератури І. Котляревського, який народився і творив тут. 3 Полтавою пов'язана творча діяльність Панаса Мирного класика української літератури. 6. Центральними персонажами п'єси є Мавка лісова дівчина, образ взятий поетесою з волинських народних переказів і Лукаш сільський хлопець волиняк. 7. Як творець Шевченко може бути для нас взірцем у всьому.

Завдання 47. *Складіть або доберіть з художніх (публіцистичних) текстів по декілька речень з відокремленими обставинами, які виражалися б дієприслівниковим зворотом, де відокремлена обставина виражає додаткову до основної дію (виступає в ролі так званого другорядного присудка і фактично є обставиною часу); одиничним дієприслівником, що означає додаткову дію, яка вказує на час протікання основної або уточнює основну.*

Завдання 48. *Перепишіть речення, поставте пропущені розділові знаки при відокремлених обставинах, обґрунтуйте їх. Визначте тип обставин та їх морфологічне вираження.*

1. Забувши сміх, і примовки, і жарти ми слухали схиляючися на парти. 2. Не піймавши на крадіжці не кажи, що злодій. 3. З одного місця переходили люди на друге шукаючи волі. 3. Полки гетьмана прямували на Волинь прагнучи вийти до кордонів раніше коронного війська. 4. Останній лист він пробіг за якусь мить, але зразу ж не відкладаючи перечитав його повільно задумуючись майже над кожним словом. 5. Незважаючи на напруженість становища ми з оптимізмом дивимось у майбутнє і впевнені у своїх силах.

Завдання 49. Складіть або доберіть з художніх (публіцистичних) творів речення з відокремленими додатками, вираженими:

- а) додаток + прийменник (*замість, крім, окрім, за винятком, щодо, що ж до*);
- б) додаток + прислівник (*особливо, зокрема, часто, часом, завжди*);
- в) додаток + частка (*навіть, хоч і*).

Завдання 50. Перепишіть речення, визначте, які члени речення є уточнювальними та поясніть розділові знаки.

1. Але кожній людині, навіть такій заклопотаній, як президент Академії, директори наукових інститутів і так далі, потрібен хоч коли-не-коли такий ось ранок. 2. У центрі міста, за невисоким парканчиком, стоїть просторий одноповерховий будинок. В одній його половині живуть господарі, іншу – три невеликі кімнати і кухню – займає голова повітового з'їзду мирових посередників Петро Антонович Косач. 3. Уранці, одразу після сніданку, загони вирушили до лісу на прогулянку. 4. Особливо втішався Григорій Михайлович, коли виривався за місто – до озера, річки, лісу, а чи в степ, поле. 5. Трохи далі, праворуч, де місце було не заселене, по підгір'ю кучерявився лісок, а ліворуч, на осонні, синім квітом цвіли чебреці. 6. І навкруг, за Вишгород старий, під дальній обрій, сині небеса, увійде простір дужий, штормовий, як наших днів розвихрена краса. 7. А в саду, якраз коло погребні, під яблунею, серед яблук і груш, на білому стародавньому рядні, в білій сорочці, весь білий і прозорий від старості й доброти, лежав мій дід Семен, колишній чумака . 8. Я наче не тебе люблю, а той широкий мир, увесь той світ, що там, поза тобою! Що за тобою... Там, у далині! Андрію, вір, Андрію, вір мені. 9. Грек відповів коротко, крізь зуби, чекаючи, коли той скаже те, основне, задля чого й розпочав цю розмову (*Ю. Мушк.*). 10. Господи, та невже ж таки справді частину свого життя треба покласти на те, аби, паралельно з текстом, витворити власний міф – цю необхідну пропускну прокладку межи текстом і світом?! (*О. Забуж.*). 11. З іноземних перекладів відзначу довго й старанно готовану, спільно з американськими колегами, англomовну книжку вибраних поезій, що вийшла 1996-го року в Торонто, – «Королівство Повалених Статуй» (*О. Забуж.*).

Завдання 53. *Доберіть з художніх або публіцистичних текстів десять речень із вставними словами, словосполученнями і реченнями, що виражають оцінку повідомлюваного (безперечно, звичайно, очевидно, здається та ін.), почуття мовця (на щастя, на жаль, нічого гріха таїти та ін.), вказують на зв'язок думок, послідовність викладу (по-перше, по-друге, отже, передусім, головним чином, підкреслюю, повторюю та ін.), способи оформлення думок, характер висловлювання (взагалі, власне, інакше кажучи, одним словом, якщо можна так сказати, що називається та ін.), джерело повідомлення (говорять, кажуть, повідомляють, на думку..., за визначенням..., по-моєму, з погляду... та ін.), чи звернені до співбесідника або читача з метою привернути його увагу (бачиш, розумієш, зрозумійте, уявіть та ін.).*

Завдання 55. *Поставте розділові знаки при вставних словах, словосполученнях, реченнях і вставлених конструкціях (вставлені конструкції виділені курсивом); обґрунтуйте їх.*

1. Павло сьак-так для годиться помантачив косу, поплював у руки, широко розставив ноги і, відвівши далеко назад косу, щоб значить був більший розгін, махнув нею по траві і впав на землю (*Г. Тютюн.*). 2. На щастя сом пішов понад берегом і я слава Богу встиг ухопитися за кущ Сом видно втомився. Ну й сом я вам скажу! (*О. Вишня*). 4. Вибрати потрібне слово – то велике вміння і навпаки якщо ви користуєтеся словом неточним, то це власне те саме, коли б замість відточеного на уроці малювання ви користувалися цвяхом (*І. Цюпа*). 5. Не знаю, чи побачу вас, чи ні, а може власне і не в тому справа, а головне, що десь в далечині є хтось такий, як невтоленна спрага (*Л.Кост.*). 6. Кілька разів глибоко вдихнула потім чоловік розповідав мені, що вона зайнялася йогою, заспокоїлася, усміхнулася і мовила бадьоро: – Я сподіваюся що ми з вами подружимося, Наталочко (*Г. Логінова*).

Завдання 56. *Відредагуйте речення і запишіть їх.*

1. Скінчивши університет, мене призначили на посаду відповідального секретаря обласної молодіжної газети. 2. На площі Привокзальній були затримані підлітки, граючі в наперстки. 3. Мені треба написати статтю, зібравши матеріал якнайшвидше. 4. Комп'ютери останнього покоління оснащені запам'ятовуючими пристроями. 5. У власноручно написаній автобіографії він скромно замовчував про роки війни. 6. Обидва учня

прийшли раніше в клас для чергування. 7. За сумлінну роботу вона була удостоєна Дошки пошани. 8. У вагон, який щойно зупинився на станції, зайшла незнайома жінка з чемоданом в руках, в якому сиділо кілька пасажирів. 9. Терміново потрібна секретар-друкарка, яка уміє працювати українським, російським і англійським язиком. 10. Він піклувався і допомагав своїм батькам.

Завдання 57. *У поданих реченнях знайдіть звертання, вкажіть на форму вираження його; поясніть розділові знаки.*

1. Татко напився та й хвалить її. – Дуже солодка водичка. Тільки чому це, Валюсю, твої очі немовби кринички (Ус.). 2. Земле моя, я сходив тебе вздовж і поперек (І. Цюпа). 3. О ти, високе дерево гінке, уже безлисте: опирайсь навалі небес, що ломляться в твоє гілля. 4. Між українцями і я, Бо то ж моя родина. Хай святиться твоє ім'я, Стражденна Україно (В. Мордань). 5. Отче небесний, син твій спокушений, Утихомир мої страсті земні. Погляд мій спалений, подих мій здушений, Я в небезпеці, страшно мені (М. Вінгр.). 6. – Що ж ти ось так ходиш із немовлям? Сідай до нас, сестро! (І. Розд.).

Завдання 58. *Напишіть три запрошення різного змісту, використовуючи звертання.*

Завдання 59. *Перепишіть. Поставте, де потрібно, розділові знаки у реченнях із звертаннями.*

1. Роси, роси дощику ярину, рости, рости житечко на лану, на крилечках вітрику полети, колосочки золотом обмети (Олесь). 2. Але ж, мабуть, ми правди не зурочим, що світ вже так змішаний на злі, що як платити злочином за злочин, то як же жити люди на землі? (Л. Кост.). 3. Мій рідний сину бійся нічийх, вони завжди безликі і холодні (В. Криш.). 4. Дозволь мені великий господине розважити книжками смуток твій (І. Кочерга). 5. Ану, читай нам пане писарю, чого там хоче пан сенатор воєвода брацлавський? (Я. Качура). 6. Дорога Вірунечко! Спасибі тобі серце за твої листи, в яких ти так добре описала мені все, що мене цікавило! (М. Коц.). 7. Рожевий квіте рожевий квітучого ж ти облітаєш? Дівчино моя мій милий світе Чому мене кидаєш? (Б.Лепкий).

Завдання 60. Відредагуйте речення.

- 1) Оксана долучилася до учбового процесу слідуєчого дня.
- 2) На повістці дня зборів трудового колективу розглядалося питання вакцинації.
- 3) В школі взимку відбулися самі цікаві міроприємства.
- 4) Щоб попередити хворобу, потрібно дотримуватися певного алгоритму.
- 5) Перечитуючи твої листи, мені ставало спокійніше на душі.
- 6) Сидячи на лавці, до мене підійшов незнайомий.
- 7) Їхня переписка тривала два роки.
- 8) Для рішення цього надзвичайно складного завдання треба примінити зовсім другий підхід.
- 9) Здавши сесію вчасно просимо негайно приступати до виконання дипломного проекту.
- 10) Я погоджуюся з попереднім виступаючим про те, що закон цей самий важливий.

Завдання 61. Напишіть листа українському воїну, використовуючи звертання.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання 1. Випишіть спочатку складносурядні речення, а потім прості ускладнені. Поясніть різницю між ними.

1. Багрянні смуги на обрії тугішали, звужуючись, і були схожі на лаз у той задушливий день (Є. Гуцало). 2. Лиш небо гуде неокрає та сім'я журавлина на крилах весну підіймає (А. Малишко). 3. Поля озвалися передзвоном колосся, а луги бриніли квітами (А. Пашкевич). 4. Правдивим будь – але не всім ти відкривайся. Хоробрим будь – але на техніку зважай (П. Тичина). 5. Він не тільки не скрекотів, не бився об землю, а й не просив прощення чи помилування (В. Земляк). 6. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі (Г. Тютюнник). 7. Синє море звірюкою то стогне, то виє (Т. Шевченко). 8. Нема в нього ні оселі, ні саду, ні ставу (Т. Шевченко). 9. І сну нема, і спокою немає (В. Симоненко). 10. У кожного з нас вдома є або дружина, або діти, або мати, або наречена (О. Гончар).

Завдання 2. Перепишіть складносурядні речення з єднальними та приєднувальними сполучниками.

1. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки (М. Рильський). 2. Від лісу тягло свіжим настоєм живиці та долітали лункі удари сокири (Ю. Збанацький). 3. Ні струна не задзвенить, ні пісні не звучать... (Ю. Федькович). 4. І труба не куриться, і у дворі ніхто не шастається (Г. Квітка-Основ'яненко). 5. Хитнулись [тополі] утретє – й картини минулих часів попливли перед очима (Дніпрова Чайка). 6. Пройшов дощ, і дерева заясніли під сонцем (У. Самчук). 7. Зумійте жити – і будете живі (І. Франко). 8. Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа! (Д. Павличко). 9. Зоставатися ночувати тут було небезпечно, і ми порішили зараз же покинути сей ненадійний захисток (О. Ольжич). 10. Від Білогір'я долинали солов'їні щебету, і від того ще більше нило його серце (І. Цюпа). 11. Не за цим він цілий місяць кутив пилюгою, та й не про нього йдеться нині (П. Панч). 12. А в головах ворон кряче, а в ніженьках коник плаче (Нар. тв.)

Завдання 3. Перепишіть складносурядні речення із зіставно-протиставними сполучниками.

1. Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – любити пісні (П. Воронько). 2. Був собі дід та баба, та не було в них дітей (Народна творчість). 3. Ти смієшся, а я плачу, мій великий друже (Т. Шевченко). 5. Жах у її очах змінився подивом, а подив – радістю (Ю. Мушкетик). 6. Зорі ті ж самі, одначе світ інакший (О. Пахльовська). 7. Вітру на морі не було, проте клетотів сильний прибій (М. Ткач). 8. Не оралось наше поле ясними плугами, а оралось наше поле гострими шаблями (М. Стельмах). 9. Тебе зачинили за ґрати, а твоє слово ходить по світу (М. Коцюбинський). 10. На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боротися (Леся Українка).

Завдання 4. Перепишіть складносурядні речення з розділовими та градаційними сполучниками. Визначте різновиди семантико-синтаксичних відношень між частинами.

1. То мучилась душа від самоти, то серце біль почав жалом пекти (М. Бажан). 2. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташина (А. Шиян). 3. Ота зустріч просто-напросто приверзлася, або вона йому наснилась в страхітливим сні (А. Дімаров). 4. Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л. Глібов). 5. Під неділю або Чіпка в Грицька з матір'ю, або Грицько в Чіпки з Мотрею (Панас Мирний). 6. Не тільки Галя бачила те синє диво, але й стара не відводила від нього очей (В. Шевчук). 7. У Київській Русі тризуб стає не тільки великокнязівським знаком на срібних монетах, а й ним мічена також цегла Десятинної церкви в Києві, плити Успенської церкви у Володимирі-Волинському, зведеної другої половини XI століття (З журналу).

Завдання 5. Перепишіть, виконайте синтаксичний розбір складносурядних речень, поясніть розділові знаки.

1. Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай (В. Самійленко). 2. В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання... (В. Сосюра). 3. Дітвора шукає собі стільчики, пороблені татом, ставляє до столика, однак сідати ніхто не сідає (Г. Тютюнник). 4. Бездонне небо і безмежний світ! (Л. Костенко). 5. Ожива любисток в зорях коло хати, та

не оживає втрачена любов (Д. Луценко). 6. Чого світання так ясніє в полі і ген сріблиться пісенька дзвінка? (М. Стельмах). 7. Цвіте шпориш, і заростає стежка (Л. Костенко). 8. Пісень немає – і мене нема (Л. Костенко). 9. Минає усе – і ніщо не мина (Г. Коваль). 10. Мить – і розвіялось все... 11. Не то осінні води шуміли, не то вітер бився в заламах провалля (М. Коцюбинський). 12. Ані птиця не пурхала, ані вітер не віяв (Марко Вовчок).

Схема синтаксичного аналізу складного речення

Складносурядне речення

1. Тип речення за структурою (складне, сполучникове, складносурядне).
2. Тип за модальністю (питальне, розповідне, спонукальне), за характером експресивності (окличне, неокличне).
3. Назвати частини речення.
4. Семантико-синтаксичні відношення та засоби вираження смислових і граматичних відношень між частинами.
5. Аналіз частин (за схемою розбору простого речення).
6. Пунктуація.

Завдання 8. Визначити вид складносурядних речень.

І. 1. Одна неволя панська, а друга — царська. 2. Уночі була гроза, а ранок видався ясний на диво. 3. Білося серце, і грала кров од передчуття чогось в житті радісного, могутнього. 4. Схилилась над колискою мати, і перші звуки колискової пісні, музика рідної мови переливаються в її кровинку. 5. Аркадій Петрович щодня дивився на квітник, але тільки сьогодні він його зацікавив. 6. На клумбах горіли маки, а ранні левкої тільки що розпускалися. 7. Попереду героїчна праця і славні перемоги. 8. Біля ніг її плещеться море і, мов питаючи в тривозі одна другу про щось найголовніше в світі, хвиля хвилю доганяє. 9. Може, квіти зійдуть — і настане ще й для мене весела весна.

Завдання 9. Складіть і запишіть 5-7 складних речень, частини яких з'єднані розділовими сполучниками.

Завдання 10. *Серед наведених речень знайдіть такі, у яких між сурядними реченнями кома не ставиться. Назвіть усі пунктограми.*

1. Де-не-де біля ярів синіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець (М. Стельмах). 2. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночі. 3. Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз... 4. По білих снах рожевії гадки легенькі, гаптували мережки, і мрії ткалися золото-блакитні, спокійні, тихі, не такі, як літні... 5. Ронила сльози дрібні, збирала в кінви срібні... 6. Як солодко грає, як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає (З тв. Лесі Українки).

Завдання 11. *Запишіть речення, поставивши потрібні розділові знаки. Поясніть, коли в складному реченні перед сполучником і не ставиться кома; ставиться тире.*

1. Хай вітер знамена колише й співають в садах солов'ї (В. Сосюра). 2. Гірка була паска цього року і не один та й не одна слізьми її обілляла порівнюючи минулі страсті Христові з власними терпіннями котрі їм отсе доводилося переживати (Б. Лепкий «Мазепа»). 3. Хоч Великдень був пізній і природа встигла вже прибрати нове – зелене, біле, рожеве й синє – вбрання хоч цвіли фіалки й пахла черемха хоч у збіжжях могла сховатися курка ніхто не втішався весною і кожний з острахом дивився на північ, чи не надсувається нова туча у вигляді нових царських або яких інших військ (Б. Лепкий «Мазепа»). 4. Всі, кого він знав і кого він уже не знав, бо були нові або повиростали з немовлят стояли мовчки й дивились на нього (І. Багрянний).

Завдання 12. *Продовжіть речення таким чином, щоб вийшли складносурядні речення з різними видами зв'язку (єднальним, протиставним, розділовим).*

1. Тихесенький вечір ...
2. У лісі тихо...
3. Жили собі дід та баба...
4. Душа співає ніжно-ніжно...
5. Бринить по світу слово калинове...

Наприклад : *Сонце світить...*

Сонце світить, але повітря ще віє прохолодою. (ССР з протиставним зв'язком)

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання 13. *Визначте види підрядних речень, поясніть розділові знаки.*

1. У селі, де немає молоді, немає майбутнього. (М. Іщенко) 2. Добру науку приймай, хоч її і від простого чуєш. (І. Франко) 3. Мати сита, коли діти не голодні. (К. Гордієнко) 4. Він вважав себе дуже багатим: в молодість, є сила, є нестримне бажання працювати. (С. Склярєнко) 5. Іди, іди, дощику, упади, щоб плодами красувалися сади. (І. Нехода) 6. Благословен, хто викопав криницю. (М. Рильський.) 7. Земля без снігу — літо без хліба. (Нар. тв.) 8. Дарма, що стояло тихе, сонячне безвітря, листя тріпотіло на деревах вздовж шляху. (Ю. Смолич)

Завдання 14. *Перепишіть складнопідрядні з'ясувальні речення, з'ясуйте, яке слово головної частини пояснює підрядна частина, назвіть засоби синтаксичного зв'язку між частинами.*

1. Не раз, було, я бачив по війні, як дітлахи, мов перелітні птиці, весь день ходили по рудій стерні за колосками жита чи пшениці (І. Савич). 2. Що хотіла зробити, не знає (М. Коцюбинський). 3. І осокір із явором говорить про те, що не міліє джерело (Б. Мозальський). 4. Не винна ти, що я не маю долі, не винна ти, що я така нещасна (Леся Українка). 5. Бажано, навіть потрібно, щоб між автором оригіналу й перекладачем була внутрішня спорідненість (М. Рильський). 6. Не можу пригадати, кого я ждав на вулиці старого міста (Т. Осьмачка). 7. Здавалося, немовби на білому обличчі раптом засяяли два величезні самоцвіти (В. Собко). 8. Чи добре ти збагнув, що ти говориш? (Леся Українка). 9. Не злічити, скільки їх тут полягло (О. Гончар). 10. Не поливай бур'ян у надії, що він перетвориться на троянду (В. Брюгген). 11. Спасибі, що ти вибрала мене (Л. Костенко).

Завдання 15. Запишіть три-п'ять прислів'їв про щастя — складнопідрядних речень. У кожному з речень підкресліть граматичні основи, поставте запитання від головного речення до підрядного, накресліть схеми речень.

Завдання 16. Прочитайте складнопідрядні речення. Усно визначте місце підрядної частини стосовно головної, поставте запитання від головної до залежної частини.

1. Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше, аніж свої кордони (Г. Нудьга). 2. Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена (Вольтер). 3. Хто не любить своєї рідної мови, солодких святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини (Й.- Г. Гердер). 4. Я тої думки, що не може бути творцем людина, яка не відчула музики слова (К. Гордієнко). 5. Слово, чому ти не твердая криця, що серед бою так ясно іскриться (Леся Українка). 6. Мова – це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною (К. Крапива).

Завдання 17. Перепишіть складнопідрядні речення з підрядними означальними, назвіть сполучні засоби між їх частинами.

1. Вона ж була як голос України, що клекотів у наших корогвах! (Л. Костенко). 2. Тепер я тиха, як струна, якої вітер не торкався (Г. Чубач). 3. Котра дівчина чорні брови має, то тая дівчина усі чари знає (Л. Костенко). 4. З хлопцями, кому попався інструмент без ручки, було те ж саме (Г. Тютюнник). 5. Вибухи спалахували по горбу в тому напрямку, куди йшли бійці (Г. Тютюнник). 6. Ти борися за луг зелений, де колись виглядав свою милу (М. Рильський). 7. Який Сава, така й слава (Народна творчість). 8. Благословенна будь же ти, хвилино, коли почула я дитячий крик (Л. Костенко). 9. Хто хоче бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевненість (М. Хвильовий). 10. Вечірнє сонце, дякую за всіх, котрі нічим не осквернили душу (Л. Костенко).

Завдання 18. До головних частин додайте підрядні означальні. Запишіть змодельовані складнопідрядні речення, накресліть їх схеми.

1. Я задивляюсь у твої очі, що 2. Навколо було багато квітів, які 3. Я чекаю на той день, коли 4. Є слова, котрі 5. Я хочу жити в такому світі, де 6. Я щасливий від думки, що 7. Несу любов свою здалека, яку 8. Піснями і танцями вітали наші предки природу, що

II. Виконайте синтаксичний розбір одного речення на вибір.

Завдання 19. *Запишіть, замінивши прості речення, ускладнені поширеним означенням, на складнопідрядні речення з підрядним означальним.*

Зразок. Зволожена нічною прохолодою, пахла травами наддніпрянська земля (І.Пільчук). – Пахла травами наддніпрянська земля, що була зволожена нічною прохолодою.

1. Першим цегляним храмом Київської Русі була Десятинна церква, споруджена князем Володимиром Великим наприкінці Х століття. 2. У середній частині пекторалі зображено великі квіти, оздоблені блакитною емаллю та скульптурними фігурками птахів (М. Русяєва). 3. Парк «Софіївка» — розкішний дарунок чоловіка своїй обраниці, символ нев'янучого кохання, створений заради й на славу цього почуття (О.Седак). 4. Композиція парку складається з водної системи — озер, водоспадів і цілої мережі каналів, пов'язаних з архітектурним комплексом (О. Седак). 5. Неподалік Сорбонни стоїть найстаріший храм Парижа (Святого Юліана Бідного), зведений за наказом Генріха I, чоловіка Анни Ярославни (О. Балабко). 6. Заходимо до напівосвітленого храму, сповненого музикою органа (О. Балабко).

Завдання 20. *Перепишіть, знайдіть складнопідрядні речення із підрядними способу дії та підрядними міри і ступеня.*

1. Так якось вийшло, що не можна було не піти (Леся Українка). 2. Я сів обличчям до річки так, щоб сонячні промені падали прямо на мене (В. Домонтович). 3. Карпо вийшов й собі хрюпнув дверима так, що вікна задзвеніли (І. Нечуй-Левицький). 4. До того змучений, що нічого писати не можу... (М. Коцюбинський). 5. Хмари клубочаться так, ніби хто невидимий згори мішав їх велетенським ополоником (В. Козаченко). 6. І стало так тихо у хаті, як то буває в порожньому степу за липневої спеки (М. Хвильовий). 7. Скільки у відрі водиці, стільки у дівчат правдиці! (Народна творчість). 8. А неба тут було так багато, що очі тонули у нім, як у морі (М. Коцюбинський). 9. Він був настільки розумний і хитрий, що перемовив київського князя помиритися з ним... (А. Лотоцький). 10. Я знов відчув глухий пекучий біль у грудях і довго не міг зловити стільки повітря, щоб промовити слово (І. Франко).

Завдання 21. Утворіть речення: до головних частин додайте підрядні з'ясувальні частини. Запишіть, ставлячи розділові знаки. Підкресліть головні та другорядні члени.

Зразок. Ми мріяли про те, щоб літо ще тривало.

1. Ми мріяли про те 2. Наш група довідалася 3. Щасливий той 4. Усі думали про те 5. Студенти слухали 6. Пошани достойний той 7. Добре тому 8. Спокійно спати лягає той

Завдання 22. Перепишіть речення, з'ясуйте, які з них є складнопідрядними реченнями з підрядною порівняльною частиною.

1. Темрява – як чорний дим (В. Барка). 2. Мов пара іде з вогкої землі, стає у лузі, ніби хмара, в рожево-синюватій млі (П. Василенко). 3. Дай більше сміху, ніж плачу (Д. Павличко). 4. Спочатку я просто жахався цієї картини, а потім поволі звик, як солдат на війні звикає до грому гармат (О. Довженко). 5. Спить Дунай, немовби й не тече (П. Воронько). 6. Покладу своє серце на хвилю морську, як дитину в колиску, життя – на вагу (М. Ткач). 7. В Якова менше гостює злість, аніж в його брата (М. Стельмах). 8. Думка запала в ваші душі й лежала там, як зернина в ласкавій землі (Ю. Яновський). 9. За всіх не розповіси, так само як усіх зірок у небі не перелічиш чи всіх грибів у лісі не визбираєш (Є. Гуцало). 10. Справжнє почуття, воно, як наче золотавий промінь, завжди проб'є душу своїм поривом (А. Яна).

Завдання 23. Перепишіть складнопідрядні речення з підрядними місця, назвіть засоби зв'язку між їх частинами.

1. І де не ступить кований каблук, там квіти гніву рясно багрянють (В. Сосюра). 2. Цвітуть осінні тихі небеса, де ти стоїш блакитна, мов роса (А. Малишко). 3. І скрізь я свій, куди я не піду (В. Сосюра). 4. Навкруг, куди не глянеш, мовчки яриться сліпучо-білими переблисками далина (М. Сиротюк). 5. Куди голова, туди й хвіст (Народна творчість). 6. Хочеться розправити крила і полетіти – полетіти аж ген туди, де мріють сиві обрії понад лісами та лугами (В. Речмедін). 7. Дощу чекають, звідки хмари сунуть (Народна творчість). 8. Ой не відтіль вітер віє, відкіль мені треба (І. Котляревський). 9. І все ж Василь повернувся туди, звідки привели його дороги на Донбас (З газети).

Завдання 24. Перепишіть, знайдіть складнопідрядні речення з підрядними часу, умови, допустовими й зіставними

1. Щовечора, як зіронька до місяця сходить, молода дівчинонька в садочок виходить (*Леся Українка*). 2. І туга мене обхопила, як стрівся я з дідом старим... (*М. Драй-Хмара*). 3. Вони танцювали доти, доки зовсім потопились (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Перед тим як вечеряти, Гнат, вийшовши на ганок, тонко засвистів (*І. Муратов*). 5. Коли з любові плаче жінка – всі безпорадні на землі (*Н. Гнатюк*). 6. Вогонь горить, як в ньому щось згорає (*Т. Севернюк*). 7. Я лиш тоді покїрна й тиха, коли любов моя – зі мною (*Г. Чубач*). 8. Раз буде своя збройна сила, то ми повинні мати й своїх командирів (*П. Панч*). 9. Не був би ти самотній на віку, якби хоч раз в судьбі своїй бродячий зустрів колись ти дівчину таку! (*Л. Костенко*). 10. Народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали (*М. Коцюбинський*). 11. Коли б знав, де впадеш, соломки підстелив би (*Народна творчість*). 12. Куди б мене в житті не прихилило, а все одно до тебе я вернусь (*Л. Костенко*). 13. Хоч була рання весна, але хміль іще буйно зеленів (*О. Донченко*). 14. День був душний, незважаючи на те, що краплі учорашнього рясного дощу іскрились на траві (*Марко Вовчок*). 15. Що ближче ми підходили до густих чагарів, то голосніше чувся тоскний звірячий плач (*І. Муратов*). 16. Коли там хати, то тут будинки... (*М. Хвильовий*).

Завдання 25. Придумайте невеличкі розповіді (до десяти речень), розпочавши їх одним із запропонованих варіантів:

Якби я був/була президентом/президенткою країни,

Якби я був/була директором/директоркою школи,

Якби я був/була крапелькою води,

Якби я був/була ,

II. Проаналізуйте написаний вами текст. Які види підрядних речень ви у ньому використали?

Завдання 26. Напишіть есе «Мій найкращий день...», використавши складнопідрядні речення різного типу.

Завдання 27. Перепишіть, знайдіть складнопідрядні речення з підрядними причини, мети, наслідку, назвіть засоби синтаксичного зв'язку між їх частинами.

1. Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш (*Народна творчість*). 2. Щасливий я, що народився на твоєму березі... (*О. Довженко*). 3. Усе частіше з'являвся в них образ парубка, відданого в солдати тому, що боровся він за своє родинне гніздо, за кохану жінку або наречену (*З. Тулуб*). 4. Не можна було видавати [українською мовою] ніяких книжок для дітей – щоб не звикали до рідної мови, або для шкіл – щоб по-українськи не вчилися (*М. Аркас*). 5. Основу такої спеціалізації, очевидно, створює значення слова, адже воно коригує вживання слова у відповідних граматичних функціях (*З підручника*). 6. Подай душі убогій силу, щоб огненно заговорила (*Т. Шевченко*). 7. А я, здається, вмер би, аби хоч раз ще голос твій почути! (*Л. Костенко*). 8. Для того й дається нам, смертним, життя, щоб більше сонця у собі засвітити (*Р. Дідула*). 9. На небі збиралися великі хмари, так що можна сподіватися дощу (*Н. Рибак*). 10. Нависле небо – землю тисне, аж нахиляється трава (*Г. Чубач*). 11. У долині зафоркали коні, від чого Марко зупинився (*М. Стельмах*).

Завдання 28. Із запропонованих речень випишіть складнопідрядні речення з підрядними порівняльними. Відмежуйте такі речення від простих, ускладнених порівняльним зворотом.

1. Тяжка думка кружляє в стратеговій голові, як орел над лютим бойовиськом (*Ю. Мушкетик «Смерть Сократа»*). 2. Кашель клекотів у нього в грудях, як лава у вулкані, довго і грізно, і дуже нескоро після найвищих нот, коли дід був уже весь синій, як квітка крученого панича, вулкан починав діяти, і тоді ми тікали хто куди, і вслід нам довго ще неслися дідові громи і блаженне кректання (*О. Довженко «Зачарована Десна»*). 3. Здавалось нам, ніби її зовсім ніхто не будував, а виросла вона сама, як печериця між грушею і погребом, і схожа була також на стареньку білу печерицю (*О. Довженко*). 5. Люду на ринках з рання й до вечора – як бджіл в добрій колоді (*В. Чемерис*). 6. Весла літали, мов крила птаха (*В. Малик*). 7. Жебраки зникли з двору, ніби їх вітром здуло (*В. Малик*).

Завдання 29. Виконайте синтаксичний розбір складнопідрядних речень.

1. Любити жінку – відкривати світ, де святом зацвітає все буденне. Любити жінку – цілувати слід, де йшла вона і думала про мене (М. Сингаївський). 2. Хто меч підіймає, від меча загине (Леся Українка). 3. Привикайте, карі очі, самі ночувати, бо поїхав мій миленький у поле орати (Народна творчість). 4. Де легко під гору, там важко з гори (А. Листопад). 5. Я побачив такі добрі засмучені очі, що й мене обняв жаль (М. Коцюбинський). 6. Як би часто не кликало небо, не одвикну земним дорожить (Г. Чубач). 7. Зерно в землю теж кладуть, щоб воно воскресло в житті (Б. Олійник). 8. Одразу викинули в повітря згуки всіх дзвонів, від чого те зробилось важким і маснуватим (В. Підмогильний). 9. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко). 10. Немає гірше, як в неволі про волю згадувати (Т. Шевченко).

Завдання 30. Прочитайте прислів'я. Спишіть, вставляючи пропущені букви і знімаючи ризик. Доберіть до поданих речень синонімічні конструкції з підрядними умови.

Зразок. Не знаючи броду, не лізь у воду. — Як не знаєш броду, не лізь у воду.

1. Не/знаюч.. броду, не/лізь у воду. 2. Не/ро..бивши краш..нки, не/сп..чеш яєчні. 3. Не/нах..лившись, з кр..ниці води не/нап'єш..ся. 4. Не/навчивши в п..люшках, не/навчиш.. і в подушках. 5. М..ясом хвал..т..ся, юшки не/ ївши. 6. Не/скуби, не/повивши.

Завдання 31. Впишіть складнопідрядні речення у такій послідовності: 1) з послідовною підрядністю; 2) з неоднорідною підрядністю; 3) з однорідною підрядністю. Усно обґрунтуйте свій вибір.

1. Не хвалися завтрашнім днем, бо не знаєш, що той день уродить. (Народна творчість). 2. Навіть квітка квітує для того, щоб залишити після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому (Олесь Гончар). 3. Треба було ще глибоко розуміти, що мова тільки та невичерпно багата й гарна, яка виплекана твоїм рідним народом, яка живиться із народних джерел, що ніколи не замулюються (Петро Панч). 4. І та жінка, в якій мамині очі, запитала мене, чи я не знаю Малишка (Д. Павличко).

Завдання 32. Проаналізуйте складнопідрядні речення з кількома підрядними. З'ясуйте, у яких із наведених речень наявні: 1) однорідна супідрядність, як вона виражається; 2) неоднорідна чи різночленна супідрядність; 3) послідовна підрядність. Подайте схему кожного з аналізованих речень.

1. Думка росте, несеться на невидимих крилах, поринає в глибину минувшини, кружляє голубкою біля тієї корчми, що самотньо причаїлася край шляху, зазирає в похиле вікно, щоб пізнати заховані таємниці (І. Пільгук). 2. Небо і землю обіймали сизі далі, на тлі яких вимальовувались уявою виплекані мандрівники, що несуть пригоди своїх блукань і невичерпну життєву силу (І. Пільгук). 3. Так і нескоримі запорожці пішли шукати нові шляхи, щоб понести ними свою життєву силу, розвіяти тугу просторами несходимої землі, в синьому безмежжі морів, повитих грізними вітровіями (І. Пільгук). 4. На старості літ Джеря любив довгими зимовими вечорами розказувати дочці й унукам, де він був, що він бачив, в яких краях ходив, з якими людьми зустрічався (І. Нечуй-Левицький).

Завдання 33. Перепишіть, розставивши пропущені розділові знаки. Визначте тип підрядного зв'язку: а) однорідна супідрядність; б) неоднорідна або різночленна супідрядність; в) послідовна підрядність.

1. Бо мало хто знав що цей богатир мертвий що серцевина висохла і корені давно перестали тягнути глибинну вологу (Р. Іваничук «Мальви»). 2. Ховала губи від поцілунку хоч знала що поцілує втікала від Самійла через кладку хоч знала що не втече боролася з козаком у п'яному поліну хоч знала що не оборониться і народила йому двох соколят-синів... (Р. Іваничук). 3. Гірко вразила Марію чиста татарська вимова дочки їй хотілося сказати що вони вже на волі і ніхто тепер не має права заборонити їм розмовляти по-своєму (Р. Іваничук). 4. Коли лось ступив на лід то під ним приглушено торохнуло а далі коли йшов до ополонки щоб напиться води тільки сполохано поохкувало (Є. Гуцало). 5. Сильна течія в ту ж мить підхопила шлюпки і понесла їх мимо прибережних складів і будиночків що ліпилися на крутих кам'янистих схилах лівого берега мимо рибальських човнів і караванів порожняку які чекали своєї черги щоб пройти шлюз (П. Загребельний). 6. Однак судячи по тому як розчервонілися від наливок його присмаглі на морозяному вітрі щоки як він виспівував пісень можна було гадати що гість відчував себе щасливим (В. Малик).

Завдання 35. Намалюйте схеми запропонованих речень.

1. Степ був одноманітний, безмежний, і ніщо не порушувало його тиші, хіба що поскрипування старого ярма, крик воронячих зграй, що з шумом пролітали мимо підвід, опускалися далеко попереду на дорогу і ще з більшим шумом і галасом злітали вгору, коли підводи знову наближалися до них (Г.Тютюнник «Вир»). 2. Один ворон уповільнив літ, ніби завмер на місці, потім пішов боком і, блиснувши чорною сталлю, ринув головою вниз в кількох десятках метрів від дороги (Г. Тютюнник). 3. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицями, і схожі один на одного так, як маленький гриб- підберезник схожий на свого більшого сусіда (Є. Гуцало). 5. Це був чудовий віковий ліс, що починався далеко здідси в верхніх землях і широкою пасмугою, звиваючись, як полоз, тягнувся понад лівим берегом Дніпра, ніби прикриваючи його від поля, аж до пониззя (С.Скляренко).

Завдання 36. Спишіть речення, підкресливши усі граматичні будови в кожній частині. Визначте тип речення і вид підрядності. По можливості зобразіть схему.

1. Дітей повинні виховувати люди, які природою своєю тяжіють до цієї справи, що вимагає великої любові до дітей, великого терпіння і чуйної обережності в поводженні з майбутніми будівниками нового світу.(В. Сухом)

2. Народ, що не усвідомлює значення рідної мови для свого вищого духовного життя, що сам її відкидає й відрікається її, чинить над собою самовбивство.(П. Шафарик)

3. Я мрію так літа прожити,
Щоб кров і піт віддати землі своїй,
Щоб у плодах моїх хилились віти,
Щоб розроставсь в глибинах корінь мій.(М. Стельмах)

4. Тільки той стане справжнім учителем, хто ніколи не забуває, що він сам був дитиною.(В. Сухомлинський)

5. Цінуймо, цілуймо свободу, як вроду і воду, що з душ наших сажу зніма, бо без волі немає народу і роду,бо без волі і рідного слова нема.

6. Безсмертя достойний лише той на землі,
Хто любить свою Батьківщину,
Хто їй віддає свої дні молоді і зве її сонцем, зорею,
Хто з нею навік нерозлучний в труді,
Хто в горі і в радості з нею. (В. Сосюра)

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Завдання 37. Поділіть безсполучникові складні речення на групи (з однотипними та різнотипними частинами).

1. Минула молода весна, проходило і красне літечко (О. Ольжич).
2. Літо дбає, зима поїдає (Народна творчість).
3. Марія притому намагалася ходити навшпинячки й не грюкати дверима: свята тиша розливалася в той час по їхньому обійсті (В. Шевчук).
4. У товаристві лад – усяк тому радіє (Л. Глібов).
5. Подивилась на берег — ані душі (Р. Іванченко).
6. Та знай: з усіх «сьогодні» і «тепер» лиш сила таємничої любові тебе несе до вічних стратосфер (Ю. Клен).
7. Нема ліпшого на небі над зорю в погоду, — нема кращого на світі над дівочу вроду (П. Куліш).
8. Митцю не треба нагород, його судьба нагородила (Л. Костенко).
9. Очима ти сказав мені: люблю (Л. Костенко).
10. Пан гуляв у себе в замку, у ярмі стогнали люди (Леся Українка).

Завдання 38. Зробіть синтаксичний аналіз безсполучникових складних речень, поясніть розділові знаки.

1. Зайде сонце – Катерина по садочку ходить (Т. Шевченко).
2. Холодний розум підказував: злістю не допоможеш (Ю. Мушкетик).
3. Сльоза жива – із сльози зійшло слово і береже в собі мамине життя (Я. Гоян).
4. Гриміло навкруги – та не гармати. І блискало довкола – не пожежа (І. Низовий).
5. На моїм порозі пізня осінь, скоро захурделить вже зима (К. Савченко).
6. Є гарний звичай у мого народу: вітати друзів хлібом-буханцем (І. Савич).
7. Будеш сіяти з сумом – вродить печаль (М. Стельмах).
8. Не тополлю високою вітер нагинає, дівчинонька одинока долю зневажає (Т. Шевченко).
9. Гнуться клени ніжними колінами, чорну хмару сріблять голуби (М. Рильський).
10. Іду знайомими стежками: широкий Розділ зустріне мене пшеницями (Г. Косинка).
11. Навколо шептала роса, ширилась аж до трав'яних утаємничених обріїв воля; воля пахла живою вільгістю, міцним настоєм лугових трав і молодого сіна (В. Шевчук).
12. Глянь: троянди розцвітають у палкій душі моїй... (Х. Алчевська).
13. Поливали доріженьку – вона все куриться (Народна творчість).
14. Рвонули з місця юнаки: запахла під копитами земля (К. Григоровичева).
15. Не вертаються три брати – плаче стара мати (Народна творчість).
16. Вовків боятися – у ліс не ходити (Народна творчість).

Завдання 39. *Розставляючи пропущені розділові знаки, перепишіть речення в такій послідовності: а) з комами; б) з двокрапкою; в) з тире між частинами безсполучникових речень.*

1. Поле що безкрає море скільки зглянеш розіслало зелений килим аж сміється в очах (Панас Мирний). 2. З неба як розтоплене золото ллється на землю блискучий світ сонця на ланах грає сонячна хвиля під хвилею спіє хліборобська доля... (Панас Мирний). 3. Не впів доказати останнього слова чує недалеко з-за жита хтось співає... (Панас Мирний). 4. Хлопець поволі глянув по ближчих берегах і трохи збентежився на повороті праворуч виникло село приховане доти за лукою (В. Підмогильний). 5. Жодного шелесту свисту чи шарудіння важкий ліс цей був мертвий бездушний за серпанком ранкового повітря (В. Підмогильний). 6. Відвела погляд від того щоденного краєвиду щось зазвучало в ній мелодія якась призабута чи жаль (В. Шевчук). 7. Серце ні на що не вважає свою волю має (Народна мудрість). 8. Виходиш з дому кланяйся життю молодому (Народна мудрість).

Завдання 40. *Наведені складносурядні та складнопідрядні речення перетворіть на складні безсполучникові, поясніть розділові знаки.*

Зразок. У народі кажуть, що любов сліпа. – У народі кажуть: любов сліпа.

1. Коли стеле м'якенько, твердо спать. 2. Якщо літо прогуляєш, взимку з торбою пошкандибаєш. 3. Якщо знаєш, то кажи, а не знаєш, то мовчи. 4. Відразу видно, чи добре ти працював, чи ні. 5. Сім раз відмір і один раз відріж. 6. Якщо поспішиш, то людей насмішиш. 7. При згоді й малі справи міцніють, а при незгоді й великі занепадають (Народна творчість).

Завдання 41. *Прочитайте безсполучникові речення. За допомогою сполучників утворіть складносурядні та складнопідрядні речення.*

1. Прийде осінь – у засіках буде хліб золотий (О. Десняк). 2. Луки були пишні, ниви багаті, сади густі (Ю. Смолич). 3. Сова ніяк заснути не може: цікада співами тривожить (М. Годованець). 4. Добре працюватимеш – честь і славу матимеш (Народна творчість). 5. Часто так буває: один вину свою на другого звертає (Народна творчість). 6. Сонечко сяє, пташки співають, серце радіє в зеленому гаю.

БАГАТОКОМПОНЕНТНІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ.
СКЛАДНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ.
СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

Завдання 42. Виконайте синтаксичний розбір багатокomпонентних складних речень.

1. Ночами земля тужавіла, але вдень розм'якла проти сонця, і озимі посіви весело бігли вдалину (*М. Стельмах*). 2. І сходить смуток над чолом, й зі словом слово наодинці, і ніжністю, як бурштином, душа наповнена по вінця (*Г. Світлична*). 3. Пахуче й густо поростають ночі, горять вогнем незайманим уста, душа, недавно дика і пуста, знов жити і любити хоче (*М. Приходько*). 4. Голубіє понад дахом лагідна блакить: ясень хилиться над дахом – павіття тремтить (*М. Драй-Хмара*). 5. Настає у розповні щедрого літа сумна година, коли виходять мама за хатній поріг у вічну путь і слід їх земний світиться в небесах, а в саду білим цвітом плаче мамина вишня (*Я. Гоян*). 6. У горах дихати було легше, ніж у долині, хоч сонце й тут палило нестерпно і тільки іноді на обрії ліпилися сніжно-білі хмари (*З. Тулуб*). 7. Душа належить людству і епохам. Чому ж її так раптом потрясли осінні яблука, що сумно пахнуть льохом, і руки матері, що яблука внесли?! (*Л. Костенко*). 8. Небесна долина з небесної сині небесно благає шовкову траву, щоб та нашептала скорботній людині, що вічність впадає в журбу світову (*Г. Чубач*). 9. Я порохом німим була б, якби забула, з якого джерела уперше напилась (*Г. Світлична*).

Завдання 43. Визначте типи й засоби зв'язку між частинами складних синтаксичних конструкцій, накресліть їх структурні схеми. Поясніть розділові знаки.

1. В повітрі дощ, і гречка пахне тепло, немов розлився бурштиновий мед (*М. Рильський*). 2. Ще сніг кругом, ще голі віти в дуба, і не курличуть в небі журавлі (*В. Сосюра*). 3. Ранок такий-то був тихий та ясний придався: ні вітерець не війне, ні хмара не збіжиться (*Марко Вовчок*). 5. Моя душа ніколи не забуде того дарунку, що весна дала, весни такої не було й не буде, як та, що за вікном цвіла (*Леся Українка*). 6. На світі ж воно завжди так: хто чого не має, те й здобуває (*П. Загребельний*).

Завдання 44. Виконайте синтаксичний розбір складних синтаксичних конструкцій.

1. Вони нічого не сказали одне одному і жодного разу більше не зустрілися поглядом, але обидва зрозуміли, що прекрасна, заповітна таємниця увійшла в їх душі, про яку не можна розповісти нікому і ніколи на світі, тому що в людській мові ще немає таких прозорих, ароматних і невагомих слів (З. Тулуб). 2. Дихнув вітерець – і ожив стародавній той город: завештались люди, верблюда ревуть, голосить руниста отара, співають дівчата, по воду йдучи, на конях скрізь хлопці гарцюють, і сонце – не місяць – на небі вже сяє, і весь Божий мир святкує веселе літо, співає і шле аж до моря Алму бистрохвильну – йому розказати про тихе щастя своє, привітати бурхливе море (Дніпрова Чайка). 3. Сірий, припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом, суворою лінією стоять на ньому сторожові могили, насипані, може, татарвою, а може, волелюбним козацтвом, що шаблею та мушкетом боронило оці степи від ворожих навал (Г. Тютюнник). 4. Дмитро уважним поглядом вдивляється в далечінь, мов читає живу карту ланів; у плюскіт стебла непомітно вплітаються голоси його великої рідні, і кожне поле дивиться на нього допитливими очима його друзів, що, мов казку, підводили до сонця народне добро (М. Стельмах).

Завдання 45. Скласти речення за схемами.

1. [], [що], [яка].

5. [], [яка], [яка].

2. [], [в яких], [в яких].

6. [], [щоб], [щоб], [щоб].

3. [], [куди], [щоб].

7. [Коли], [], [що].

4. [], [що], [який].

8. [], [], [].

Завдання 46. Перепишіть речення, розставивши розділові знаки. Намалюйте схему речень.

1. Інші робітники були зайняті своїми думками й розмовами а Василь лежав, спершись ліктем на клунок, і, повернувши своє бліде, худе лице з чорним волоссям і чорними, напруженими, журливими очима в той бік де серед земляків своїх лежала Катря не слухав його (В. Винниченко «Раб краси»). 2. До вчорашнього дня жило собі село, як і перше голодали, боліли, умирали; хіба що відзначалось тепер тим що стали ходити якісь чутки між селянами ніби скрізь встають мужики на панів і одбирають собі їхню землю (В. Винниченко «Салдатики»). 3. Молодчина доктор Руді: він собі шкандибає, говорить із тією високою особою не задираючи голови як до святощів, посміхається своїми волосинками уст тоді коли немає ніякої потреби посміхатись; мовчить коли треба балакати, і взагалі поводитьсь собі цілком пристойно (В. Винниченко «Сонячна машина»). 4. А вгорі з кутка виглядав невеличкий образ – не знать, святого чи святої бо на йому малюнок потемнів, позлущувався, одні тільки чорні очі сумно визирали з пожовклого обличчя, немов скаржилися на холод та голод що доводилося терпіти хазяїнам хати... (Панас Мирний «Морозенко»). 5. Коли зачинилися двері церковні і всі козаки й добровольці зібралися на невеличкім плацу біля цвинтаря а жонота стала поштиво півколом геть осторонь то сотник Михайло Завістний зняв шапку перед своєю батавою і до неї обернувся тихою мовою (М. Старицький «Облога Буші»)

Завдання 47. Прочитайте текст. Знайдіть складні речення, у яких є всі типи зв'язку: сурядний, підрядний, безсполучниковий. Запишіть їх, намалюйте схему. Усно поясніть постановку розділових знаків. День відкриттів

І тоді Івашко помітив, що коли підіймаєшся вгору, то наче якась сила помагає тобі, сама гора дихає з тобою в одному ритмі. Він ішов і йшов, і вітер підганяв його, пестило сонце, кропив дощ і заколисував місяць... І одного прекрасного дня він незчувся, як став називати сонце, яке сходило і заходило над ним, – своїм сонцем, вітер – своїм вітром, дощ – своїм дощем, місяць – своїм місяцем. А головне – став відчувати, що й вони мають його за свого. І відтоді всі подальші дні теж стали прекрасними (М Дочинець).

Завдання 48. Запишіть складні синтаксичні конструкції. Виділіть засоби зв'язку в них. Поясніть, чому у першому реченні перед сурядним сполучником немає коми. Укажіть на тип конструкції: а) з безсполучниковим і сурядним зв'язком; б) з безсполучниковимі підрядним зв'язком; в) з сурядним і підрядним зв'язком

1. Коли він торкався смичком до струн скрипки, все на світі зникало і залишалась тільки музика (В. Собко). 2. Весняне сонце ще не було пекуче, воно лише приємно пригрівало живим теплом, і степ дихав вільотно (Олесь Гончар). 3. Здається, в Англії існує такий звичай: гість може зникнути непомітно, не прощаючись, і на нього ніхто не образиться (Л. Дмитерко). 4. У мене одна думка: як би нам нашу красну мову так високо підняти, як підняв її Шевченко у пісні (Панас Мирний). 5. Деревя стояли обіруч голі, але вже відчувалося, що їм хочеться зазеленіти (Олесь Гончар). 6. Не вмирає наша слава, не вмирає наша честь, бо живе в нас сила жвава, бо робітники в ній єсть (В. Самійленко).

Алгоритм синтаксичного розбору складного речення з різними видами зв'язку

1. Речення.
2. Вказати види зв'язку у складному реченні.
3. Встановити, зі скількох частин воно складається.
4. Визначити граматичну основу у кожному реченні.
5. Визначити смислові відношення між частинами.
6. Пояснити розділові знаки.
7. Побудувати схему речення.

Завдання 49. Прочитайте речення. Проаналізуйте їх, визначивши слова автора та пряму мову. Перебудуйте речення у складні і запишіть їх. Зробіть синтаксичний розбір одного з речень.

1. Василь Сухомлинський писав: «Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури». 2. «Лише праця, – підкреслював І. Франко, – світ таким як є зробила». 3. Шевченко палко закликав своїх земляків: «І чужому наuczайтесь, й свого не цурайтесь!». 4. «Любіть Україну, всім серцем любіть!» – закликав Володимир Сосюра. 5. «Ой чие ж то жито, чиї ж то покоси?» – тужливо співала народну баладу Маруся. 6. «Ви чули, як співала Маруся народну баладу?» – спитав Петро.

Завдання 50. Відредагуйте речення з непрямою мовою. Запишіть відредаговані речення у зошит. Усно поясніть свій вибір.

1. Мені повідомили, що я обрався в студентську раду. 2. Хтось із однокласників зауважив, що завдання контрольної роботи не були важкими для мене. 3. Викладач фізкультури поцікавився, що як хто може взяти участь у змаганнях з легкої атлетики. 4. Чомусь кореспондент газети написав, що на місці рятувальника я вчинив би так само. 5. Хтось із глядачів прошепотів, що гра актора в ролі Назара Стодолі справляє на мене враження. 6. Мені вказали на те, що краще не втручатися в мої справи.

Завдання 51. Схарактеризуйте різні засоби передачі чужого мовлення (діалог, пряму мову, непряму мову, невласне пряму мову та ін.). Поясніть розділові знаки.

1. «Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару? – звернувся він до своєї матері. – Так чогось у животі пече!» (О. Довженко). 2. «Здрастуйте, діду!» – промовив я ще раз тремтячим голосом, скинувши оту важку шапку, і став прислухатись, чи не скаже дід Захарко чого, чи не одпустить мені хоч трохи гріхів. Але дід не подавав голосу. Що його робить? 85 Куди податись? (О. Довженко). 3. «Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!» – «Знаю, знаю», – ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос. «Діду!» – жалібно озивається він. «Давай-давай!» – «Діду, – ще жалібніше повторює мій друг, – ви одійдіть за хату, ми виліземо. Бо ж ви битиметесь» – «Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану вилазьте!» – «Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві» – «Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...» (В. Нестайко) 4. «Тимко, вставай! Світає вже», – розштовхувала Уляна сплячого сина, стягаючи з нього рядно (Г. Тютюнник). 5. «Дуже дякую! – сказав товариш Вовчик, виймаючи з кишені п'ятнадцять копійок. – Але ви мене не зрозуміли... Справа от у чому...» (М. Хвильовий). 6. «Одну звуть... не пам'ятаю як, – говорив товариш Вовчик, – а друга – тьотя Клава. З ними такий серйозний в золотому пенсне батько... А втім, може, й не батько – я не поцікавився» – «Так ти запевняєш, що ці дами мешкають недалеко від нас? – сказала Ганна, кидаючи шитво. «Саме це я й хочу сказати, Ганнусю! І ще я хочу сказати, що тьотя Клава мені страшенно подобалась і що за якісь два місяці (вони теж приїхали на два місяці) я, мабуть, в неї остаточно закохаюсь» (М. Хвильовий).

Завдання 52. Перепишіть, розставляючи розділові знаки при цитатах, виділених курсивом. Розкрийте дужки.

1. Фаулер писав, що н(Н)еправильне вживання дефісів письменниками і видавцями соромить Британську систему освіти. Без сумніву, такий іменник, як *goldsmith* – ювелір – має писатися разом; іменники, які несуть в собі часткову цілісність, мають писатися через дефіс: *she-wolf* – вовчиця, а іменники у поєднанні з прикметниками мають писатися окремо: *the London Streets* – Лондонські вулиці.

2. Уперше сформулював завдання ономасіології як науки німецький учений А. Цаунер у(У) мовознавстві є два розділи, перший відштовхується від зовнішнього, від слова і ставить запитання, яке поняття пов'язано з ним, звідси – семасіологія; другий бере за вихідний пункт поняття й установлює, яке позначення, найменування має мова для цього поняття, звідси – ономасіологія. Її завдання – ...досліджувати, чому мова використовує те або інше слово для позначення того або іншого поняття.

3. У сучасному мовознавстві традиційно виділяють а(А)пелятивну й ономастичну (пропріальну) номінації, бо іменуванню підлягають реалії різного порядку – безіменні і такі, що вже мають свої загальні назви.

4. Слушною є думка науковців, які термін номінація вживають на позначення розділу мовознавства, що в(В)ивчає структуру актів номінації; у цьому плані номінація – те, що ономасіологія.

5. Намагання заглянути в коріння батьківської мови побачити її завжди суперечливий розвиток у діалектичній єдності національного й інтернаціонального, прагнення осмислити місце своєї мови у системі близько-й дистантноспоріднених мов це на думку І. Франка здорове національне почуття, що робить мову органом високих ідей і гуманних змагань.

6. Г. Вознюк та А. Загородній у доповіді «Проблема іншомовних запозичень в сучасній українській фінансово-економічній термінології (на матеріалі третього видання «Фінансового словника»)» поставили вимогу очищення замуленого джерела нашої термінології від різних механічно скопійованих чи скалькованих покручів, не заперечуючи при цьому природного процесу інтернаціоналізації української терміносистеми, постійний контакт з європейськими мовами.

7. Дослідники вважають, що переклад назв фільмів можна порівняти з перекладом афоризмів та прислів'їв, тому що вони мають схожі текстові ознаки і принципово схожий підхід до перекладу.

Завдання 53. Проаналізуйте наведений приклад діалогу. Зверніть увагу на особливості його будови, перепишіть, розставивши пропущені розділові знаки.

Як Ви стали перекладачем

Я почав перекладати в університетські роки коли ще був студентом. Тоді я саме слухав курси російської мови і мої професори з-поміж яких Вера Борковец із Чехії давали мені завдання перекладати декотрі вірші. Тож я перекладав Ахматову Блока Мандельштама Пастернака та інших.

З якої мови (мов) Ви перекладаєте і на яку (які)? Як сталося так що Ви обрали саме цю мову (мови)?

Перекладаю з української російської та румунської. Власне російська мій фах, українська рідна мова моїх батьків. Із румунської почав перекладати завдяки знайомству та спілкуванню з румунською поетесою Ліліаною Урсу яка двічі приїздила за програмою Фулбрайт до мого університету Пеннстейт.

Розкажіть трішки як Ви підходите до роботи перекладаючи роман збірку новел збірку віршів. Що спільного? Що відмінного? Які кроки Ви зазвичай здійснюєте?

Завжди намагаюсь триматися близько до тексту оригіналу. Переклад поезії більше потребує слуху. У перекладі поезії треба зберігати звукобудову (чи то «звукоквінтесенцію») оригіналу а також те що я називаю органічним ритмом.

Як Ви отримуєте замовлення? З Вами сконтактовуються видавництва? Чи як це відбувається?

Буває по-різному. Переважно я сам вирішую що хочу перекласти і пропоную проект видавцеві.

Чи є сенс ставити запитання авторові твору який Ви саме перекладаєте?

Абсолютно. Коли автор згодний на це, то запитання ставити треба.

Який досвід, які знання та якості особливо важливі для перекладача художньої літератури?

Обов'язково треба багато читати. Мати любов до слова і до словесности. Словники одна річ. Я маю у своїй бібліотеці всі найважливіші словники (включно із тлумачними) для перекладача. У західних словниках бракує сучасних слів в українських словниках виданих в Україні бракує старих та діалектичних (приміром, галицьких) слів

(інтерв'ю з перекладачем Михайлом Найданом).

Завдання 54. Перепишіть речення, знайдіть помилки у вживанні розділових знаків у прямій мові та при цитатах. Відредагуйте речення.

1. Ну як ти міг? – доскіпується прокурор. Хто тебе підбив на це? (О.Гончар). 2. Не будь наївним, Кресафте, засміявся товстощокий Мамлій, голова з «Перемоги». Ти як дитина. Простодушний ти, жертва своєї совісті. А совість – це така культура, що не кожен її культивує в наш час. Дехто забув, що воно й таке, по якому попереднику його й сіють! (О. Гончар). 3. «Ех ви... Оце так вирішуєте? – звертається думками до когось. Позвикали в Сірка очі позичати, а я напозичавсь. Чуєте? Напозичавсь!» (О. Гончар). 4. То були часи, пане добродзею!, – казав він уголос до себе і гладив білого вуса (М.Коцюбинський). 5. Чи не найоптимальнішим можна назвати визначення комунікативно-мовленнєвих умінь, запропоноване Г. Михайловською – «це творчі вміння, які включають сукупність комунікативно-мовленнєвих дій, спрямованих на сприймання, відтворення і створення висловлювань в усному (діалогічному та монологічному) і писемному мовленні відповідно до вимог ситуації спілкування».

Завдання 55. Розв'яжіть пунктуаційні задачі-жарту. Поясніть свої «розв'язки». Наведіть власні приклади.

1. Двоє учнів, Василь і Мишко, зустріли свого старшого друга Андрія, якого давно не бачили. Андрій два роки тому закінчив школу і пішов працювати на завод. Василь запитав Андрія: «Як ти вчишся?» А Мишко запитав так: «Як, ти вчишся?» Хто з учнів не знав, що Андрій не лише працює, а й вчиться. 2. Один дотепник написав у листі своєму другові: «У нас у селі багато дерев: троянд, соняшників». А друг не зрозумів жарту й у своїй відповіді звинуватив друга в неуцтві. Яка пунктуаційна основа цього жарту «неука»? 3. «усі речовини доводять: учені складаються з атомів»— написав один дотепник. Як «примусити» вчених займатися своєю справою? 4. На дошці оголошень написано: «Громадяни, корови, телята та інша худоба можуть випасатися тільки на спеціально відведених місцях». А все ж, що ж повинні робити громадяни? 5. Рябчики кажуть: мисливці люблять подрімати на деревах. Хто чим повинен займатися?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Авраменко О., Блажко М. Українська мова та література: довідник. Ч. І. Київ: Грамота, 2021. 496 с.
2. Білявська Т. М. Сучасна українська літературна мова з практикумом : навчально-методичний посібник. Миколаїв : видавець Румянцева Г. В., 2023. 328 с.
3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І.Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, С. Соколова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Єгорова Т. Практичний курс української мови: навч. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2019. 160 с.
5. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#>
6. Омельчук С., Блажко М. Правописний практикум з української мови. Норми нової редакції «Українського правопису». К. : «Грамота», 2020. 224 с.
7. Концепція Нової української школи. URL : <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/280/konczepczyia.pdf>
8. Костусяк Н. М. К 72 Морфеміка, словотвір, морфологія української мови : методичні рекомендації. Луцьк : Надстир'я. 2022. 80 с.
9. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. К. Видав. Дім «Києво-Могилянська академія, 2019. 520 с.
10. Літвінова І., Котукова Т. Українська мова для іміджу та кар'єри. К. : Ранок, 2020. 160 с.
11. Межов О. Г. Українська мова. Практикум із правопису та граматики: навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. 116 с.
12. Новий Український правопис: коментарі, завдання та вправи. Х. : Вид. група «Основа», 2019. 175 с.
13. Омельчук С., Блажко М. Правописний практикум з української мови. Норми нової редакції «Українського правопису». К. : «Грамота», 2020. 224 с.
14. Стахів М., Крохмальна Г. Сучасна українська літературна мова з практикумом. Львів: навч. посібник. ЛНУ імені Івана Франка, 2015. 456 с.
15. Сучасна українська літературна мова / Шевчук С. В. URL: http://pidruchniki.ws/1584072040522/dokumentoznavstvo/suchasna_ukrayinska

16. Український правопис. Київ : «Наукова думка», 2019. URL : <https://drive.google.com/file/d/1p0moU61Yrg4RskpJYTljxkiAa5vrd0mM>

17. Усна і письмова комунікація та академічна риторика : навчальний посібник для студентів закладів вищої освіти / Н.С. Безгодова, М.О.Волошинова, І. О. Ніколаєнко. Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2021. 163 с.

18. Шульська Н. М., Зінчук Р. С. Практикум із мовної та редакторської майстерності: навчально-методичні матеріали для студентів спеціальності «Журналістика». Луцьк : Надстир'я, 2023. Ч. 2. 92 с. http://95.217.214.133/bitstream/123456789/22973/1/Praktykum_2.pdf

Допоміжна

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. 5-е вид., переробл. і доповн. Київ : Книга, 2010. 251 с. URL : <http://yak-my-hovorymo.wikidot.com>

2. Венжинович Н.Ф., Пискач О.Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету. Ужгород: Гражда, 2022.

3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004.

4. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Бойко М. І. Синтаксис сучасної української мови: навчальний посібник. Київ: Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2023. 177 с.

5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2003. 662 с.

6. Масицька Т. Є. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : Навчально-методичні матеріали. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. Вид. 2-ге, доп. 115 с.

7. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 350 с.

8. Остапук О. О, Подолук С. М. Практикум з сучасної української мови : навчально-методичний посібник у 3-х частинах. Луцьк, 2017. Ч. І. 100с.

9. Остапук О. О, Подолук С. М. Практикум з сучасної української мови : навчально-методичний посібник у 3-х частинах. Луцьк, 2017. Ч. ІІ. 120с.

10. Остапюк О. О, Подолук С. М. Практикум з сучасної української мови : навчально-методичний посібник у 3-х частинах. Луцьк, 2016. Ч. III. 120с.

11. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник, 2-е вид., доповн. Київ : Вид. дім «Слово», 2010. 328 с.

12. Синтаксис української мови : Навчально-методичні рекомендації до виконання практичних завдань і самостійної роботи для студентів галузі знань 01 «Освіта», спеціальності 014 «Середня освіта» освітньої програми «Українська мова та література. Світова література» / Т. Є. Масицька. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 96 с.

13. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. Грищенко, Л. Мацько та ін. Київ : Вища школа, 2002. 439с. URL : <http://www.twirpx.com/file/1264494/>

14. Сучасна українська літературна мова / за ред. І. К. Білодіда. Вступ, фонетика. URL : <http://www.twirpx.com/file/1001693/>

15. Шульжук Н. В. Практикум з правопису української мови: навчально-методичний посібник. Рівне Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. 396 с. http://lib.oa.edu.ua/files/funds/vudavnutstvo/Shulzhuk_praktykum_z_pravopysu.pdf

Словники

1. Волощак М. Неправильно – правильно : Довідник з українського слововживання : За матеріалами засобів масової інформації. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2000.

3. Головащук С. І. Складні випадки наголошення : Словник-довідник. К.: Либідь, 1995. 192 с.

4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. К.: Видавництво «Українська книга», 2004.

5. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. К.: Знання, 2006.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005.

Інформаційні ресурси

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL : <http://sum.in.ua>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови онлайн. URL : <http://www.slovnyk.net/>
3. Електронний підручник української мови. URL : <http://mova.info/pidruchn.aspx>
4. "Мова інфо". URL : <http://www.mova.info/>
5. Офіційний сайт української мови. URL : https://ukrainskamova.com/publ/chinnij_pravopis/sintaksis_i_punktuacija/7
6. Сайт Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. URL : <http://www.inmo.org.ua/library.html>.
7. Сайт Інституту української мови НАН України. URL : <http://www.nas.gov.ua>.
8. Словники на mova.info. URL : <http://www.mova.info/Page.aspx?l1=61>
9. Словники України on-line від Українського лінгвістичного порталу. URL : http://ulif.org.ua/ulp/dict_all/index.php
10. Словник іншомовних слів. URL : <http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml>
11. Словник української мови Бориса Грінченка. URL : <http://hrinchenko.com>
12. Український лінгвістичний портал. URL : <http://ulif.org.ua>
13. Українська мова. Енциклопедія. URL : http://chtyvo.org.ua/authors/RusanivskyyVM/Ukrainska_mova_Entsyklopedia
14. Уповноважений із захисту державно мови: <https://mova-ombudsman.gov.ua/>
15. Я розмовляю українською. Антисуржик. URL: <http://www.arkas-proswita.iatp.org.ua/>